

מדריך קצר לחודש ניסן והלכותיו

לאור פסקי הנשר הגדול רבינו הרמב"ם
ומנהג ק"ק תימן יצ"ו

מאת

צפניה בהרה"ג רצון ערוסי הלוי
רב ומו"צ במודיעין ת"ו

הליכות עם ישראל

בשיתוף הגרעין התורני – מודיעין

ניסן תשע"ז ליצירה, בשכ"ח לשטרות

מדריך קצר לחודש ניסן והלכותיו

לאור פסקי הנשר הגדול רבינו הרמב"ם

ומנהג ק"ק תימן יצ"ו

מאת

צפניה בהרה"ג רצון ערוסי הלוי

רב ומו"צ במודיעין ת"ו

הליכות עם ישראל

בשיתוף הגרעין התורני – מודיעין

ניסן תשע"ז ליצירה ב'שכ"ח לשטרות

ברכה ותודה

אפתח בשבח לבורא עולם על שזיכני להגיש בפני כל דורש ומבקש להליכותינו בחודש זה, הליכותם בקודש של אבותינו נע"ג ההולכים לימין משה אשר עליו כבר אמרו "ממשה ועד משה לא קם כמשה", ובפרט בחג החרות שאין לך בן חורין אלא הנצמד בתורת משה.

תודה לנוו"ב שתח"י שעם כל הטורח בהכנות החג הבעל"ט איפשרה לי להקדיש זמן חשוב להגשת חוברת הדרכה נאה זו, ושלי ושלכם שלה הוא.

תודה לידידי ורעי אשר דחפוני למלאכה זו הלוא הם איש רב פעלים **רבי אברהם ב"ר אהרון חמדי הלוי** שיח"י מזכיר הליכות עם ישראל, ועמו איש רב פעלים **רבי יוסף ב"ר משה פרחי הלוי** ראש מכון מש"ה.

ולידידי **הרב אדיר ב"ר יוסף דחוח הלוי** שיח"י שהתמסר להגהת החוברת ועריכתה גם בשעה זו.

זכות תורת משה וזכות הרבים תעמוד לכולם לכם ולכ"ב ולכל יוצאי חלציהם.

מפאת קוצר הזמן בהבאת החוברת לדפוס, יתכן ונפלו שגיאות ואתי תלין משוגתי. ואשמח להערות הקוראים.

מוקירכם ברוב עוז

ערב חג החרות התשע"ז

תזכו לשנים רבות ומועדים טובים

צפניה בהרה"ג רצון ערוסי הלוי

חודש ניסן

חודש ניסן הוא החודש הראשון, ראש לכל חדשי השנה למנין שיצאו בני ישראל ממצרים. ניסן בכינויו הארמי כבר נזכר בכתובים (אסתר ג, ז; נחמיה ב, א), ומקורו "ניסנו" שמשמעותו ניצן, נצנים, "הנצנים נראו בארץ" "הנצו הרמונים" שהם סמל לתקופת לבלוב האילנות באביב.

ניסן חודש הגאולה – כפי שאמר רבי יהושע (ר"ה יא ע"א): "בניסן נגאלו [משעבוד מצרים], בניסן עתידין ליגאל".

בתלמוד (פסחים ו ע"א) נאמר: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום". אמנם, ישנה דעה שדורשין רק שתי שבתות לפני פסח. ורבינו לא קבע זמן לכך, מכיון שהכל לפי הענין. בתימן החלו לתלמוד בציבור בבתי הכנסת בהלכות הפסח מי הרמב"ם ומי בשו"ע או במסכת פסחים כבר לאחר פורים, ובפרט שהלכות רבות הן וראוי לדעת את המעשה אשר יעשון.

א. מן הדין רשאים לומר תחנון ולהספיד ולהתענות בחודש ניסן, למעט פסח וחולו של מועד שמותר בהם להספיד רק לתלמיד חכמים בפניו^א. אולם, מקרוב נהגו רבים להימנע מכל אלו בכל ימי חודש ניסן^ב. ומנהג מהר"י קאפח שאין נופלים על פניהם בשחרית ערב פסח, כי הוא כיום טוב שבו הקריבו קרבן.

ב. נוהגים לומר צידוק הדין בחודש ניסן^ג, ואף וקורע על המת בחול המועד^ד.

- א. כן נראה מהתכאליל ורבינו הרמב"ם שלא זכרו ממניעה. וכן נוהגים תלמידי מארי מו"ר הגאון יחיא אלקאפח (להלן מארי הישיש) ומהר"י אבינ' ועוד. ורבינו סופ"ה מהל' תפילה פסק בענין זמני תחנון: **מנהג פשוט בכל ישראל שאין נפ"א בשבתות ובמועדים ולא בר"ה ולא בר"ח ובחנוכה ובפורים ולא במנחה של ער"ש וי"ט ולא בערבית שבכל יום, ויש יחידים שנופלים על פניהם בערבית, וכיוה"כ בלבד נופלים על פניהם בכל תפלה ותפלה מפני שהוא יום תחנה ובקשה ותענית**, ע"כ. מלשונו ניכר כי מה שכתב כפי המנהג המצוי, אולם יש מקומות שונים שנהגו אחרת ולא מנאם כי כפי הנראה רבו חילוקיהם מלמנות. עכ"פ לא זכר בדבריו שא"א תחנון בימי ניסן ואף שנוכח במס"ס כי שמא אינו מנהג פשוט, ואדרבה ציין שהמנהג הפשוט שא"א במנחה בשבתות וערבי יו"ט. וכך נראה המנהג הקדום בתכאליל שלא זכרו שא"א בחודש ניסן. ולהעיר כי במגילת תענית שהיא קדומה לתלמוד והמשנה נאסר מלהספיד מר"ח ניסן עד תמניא, ומתמניא עד אחר החג, ותו לא. ועדין לא הוזכר איסור תענית. וקצ"ת כי הטור והשו"ע סי' תכט הביאו את מס"ס שא"א תחנון ואין מתענין בכל החודש, ואילו בסי' תקפ הביאו דברי בה"ג שמתענין (תענית צדיקים) בא' ניסן, י' בניסן, כו בניסן עיי"ש. כנפסק בשו"ע (או"ח סי' תכט). ולא הובא בתע"ח, וניכר שמהר"א נדאף המדפיס לראשונה סי' תכ"פ השתיל הוראות אלו כבסידורי ספרד (כמנהג אר"י), וכן עשו הבאים אחריו.
- ג. כן שמעתי ממתפללי ביה"כ 'אבי דוד' י-ם, ומידידי אחי"ה.
- ד. עיין בית מועד (ח"א פי"א סעי' מא, שם פי"ד סעי' יא ובהע' שם), ושם ציין שיש קהילות שנוהגות כהרמ"א; שע"ה (ח"ב עמ' שצט).
- ה. הדבר פשוט שקורעין על המת, עיין משנה מו"ק (פ"ג מ"ג), רמב"ם שביתת יו"ט (פי"א הל' א-ב), שו"ע (יו"ד יו"ד סי' תא סעי' ב, או"ח סי' תקמז). והמנהג בבני אשכנז וספרד חלוקים בזה עיי"ש. ועיין בי"מ (ח"א פ"ה סעי' לב), שמנהגנו כהרמב"ם והשו"ע ורוב הפוסקים. וציין שיש קהילות שנהגו לקרוע רק על או"א, ולא על שאר קרובים כהרמ"א. אולם ראה להשת"ז שהשמיט לדברי הרמ"א בסי' תקמז וס"ל כמון השו"ע. וע"ע שע"ה (ח"ה עמ' שעה) שקורעים בחוה"מ.

- ג. נתפשט המנהג שרבים נוהגים שלא לומר "צדקתך" בכל שבתות חודש ניסן. ויש מדקדקים כמהרי"ץ ואומרים, למעט שבת חול המועד. ויש נוהגים לפי המנהג הקדום ואינם אומרים "צדקתך" בכל שבתות השנה.¹
- ד. בימי ניסן לא נהגו לקרוא בפרשת הנשיאים אחר תפילת שחרית.²

ערב פסח

- א. נתפשט המנהג לומר "מזמור לתודה" בפסוקי דזמרה בכל יום, ואפילו בערב הפסח ובפסח"א.³
- ב. נתפשט המנהג לומר מזמור "למנצח" בסדר היום בכל יום, למעט ימים שאין אומרים בהם תחנון.⁴
- ג. השבת שלפני הפסח מכונה ברוב קהילות ישראל בשם "שבת הגדול"⁵, אולם בק"ק תימן לא הורגלו בשם זה, והיו מקרוב שכינוה בשם "שבת וערבה", בהתאם למנהגם להפטיר וערבה כפי שהיא בחומשים.⁶

- ו כשו"ע (סי' תכט סעי' ב). כי העיקר שא"א ביום שאין בו תחנון. וכ"נ משתיקת השת"ז אחר מרן השו"ע. וכ"כ בויצבור יוסף בר (ח"א פי"ד סי' יא ואילך) ושכ"ה בתכלאל מהר"י בשירי ומהר"י ונה ותכלאל משתא-שבזי עיי"ש. ובשע"ה (ח"ב סוס"י נח; שם ח"ג סי' פ סעי' ב) שכ"ה מנהג השאמי וחלק מהבלאדי. וראה עריכת שולחן (סי' תכט הערה יד, וסי' רצב סעי' ג). וכ"ה מנהג בני אשכנז וספרד.
- ז בבירור שיטת מהרי"ץ ראה שע"ה (ח"ב סי' נח הערה סב). ושם (הערה סג) כתב שהעיקר כמהרי"ץ (!?), וקצ"ת שהעיקר במילי מנהגא מאי עמא דבר, והבן. וע"ע שע"ה (ח"ג סי' פ סעי' ב).
- ח כי אינו נזכר בתכאליל ורבי' הרמב"ם. וכתב מהר"י קאפח (הערות סידור שיבת ציון ח"א עמ' ר) שלא נמצא בתכלאל הקדמונים ולא בתכלאל בשירי, וכ"כ הר"י רצאבי (הקד' לפי' על מס' אבות). ועיין מחבסי"ת (ח"ב עמ' 266) שאמירת צדקתך אינה בסידורי תימן הקדומים למרות שכתב רס"ג שרבים נוהגים באמירת צדקתך, ועוד שם (עמ' 272) כתב שמהר"י ונה הוא הוסיפה ורק מהמאה ה-יח נתפשט אמירתו ומופיע בכל סי' תימן, ועיין סי' הרמב"ם (עמ' רנה הע' ר).
- ט כידוע, ולא נזכר בתכאליל ולא בהרמב"ם ולא בשו"ע ולא בתע"ח ולא בשת"ז ולא בסי' כנה"ג. ויש יחידים שנהגו מקרוב בארץ כמנהג הספרדים.
- י מ"ל אינו נזכר בתכאליל הקדומים, וכבר העיר ע"כ מהרי"ץ בתע"ח כי לא נמצא בקדמונים ונהגו מקרוב. וכפי הנראה נתפשט ע"י מהר"י מזרחי ומהר"י ונה ועוד, עיין מחבסי"ת ח"א עמ' 194 ואילך. ועיין סי' הרמב"ם עמ' כג הע' קמב.
- יא עיין שת"ז (סי' תכט סעי' ב) שהשמיט למנהג הרמ"א ועיין שם ס"ק ה. וכ"כ מהרי"ץ בתע"ח כי אין זה אלא הודאה, ואינה דוקא על קרבן תודה שהיא מחמץ. אולם ביו"ט הנוהגים כמהרי"ץ אומרים מ"ל, ואילו יש בקהילות השאמי שא"א, ואומרים מזמור טוב להודות וכו' כשמדלגים פסוק ראשון מזמור שיר ליום השבת (עיין סי' רס"ג, עמ' קכג; סי' כנה"ג ח"ב, עמ' קצח).
- יב אף שבתכאליל והרמב"ם ובסי' הגאונים (רע"ג, רס"ג) לא נזכר אמירת למנצח בכל יום, כבר רבים נהגו לאומרו, למעט ימים שא"א בהם תחנון (ולא כמהרי"ץ שהעתיק דברי האבודרהם שא"א רק בשבתות וימים טובים), ונתפשט מנהג אמירתו במאה ה-יח, עיין מחבסי"ת ח"א עמ' 367; סי' הרמב"ם עמ' צד הע' תקנו. ויש הנוהגים כמנהג מהר"י קאפח שא"א תחנון בער"פ, וא"א למנצח בכל ימות השנה שכן כאמור לא נזכר אמירתו בדברי הגאונים הרמב"ם ובתכאליל. ומנהג בני ספרד באמירת למנצח, עיין שירי כנה"ג הגה"ט אות ג ועוד, בא"ח ש"ר כי תשא אות יז שביום שא"א וידוי א"א למנצח ותפלה לדוד, חזון עובדיה עמ' ו. ולמנהג בנ"ת ראה עוד שת"ז (שם סק"ג), שע"ה (ח"א סי' כד סעי' א).
- יג עיין טור ושו"ע (או"ח סי' תל).
- יד כ' בעריכת שולחן (ילקו"ח, ח"ה סי' תל סעי' ב), שלא נודע שבת זו בשם שבת הגדול בקהילותינו.

ד. מנהג תימן לפי התכאליל והרמב"ם להפטיר כרגיל את הפטרת צו "עלותיכם ספו" (ירמיה ז), ויש שנהגו מקרוב להפטיר "וערבה" (מלאכי ג^{טו}). ומקום שמנהגם להפטיר הפטרת צו אין לשנות מהמנהג מפני המחלוקת, ובפרט שיש להם בודאי על מה שיסמכו^{טז}.

ה. לא נהגו לקרוא במיוחד על ההגדה במנחת שבת הגדול^{טז}.

ו. לא נהגו ש'הגדול' שבציבור דורש דוקא בשבת זו יותר מכל שבת אחרת, כי קיימו את ההלכה בפשוטה ששואלין ודורשין בהל' הפסח ל' יום לפני הפסח ולומדים במשותף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אם מי בהרמב"ם ומי בשו"ע ומי בתלמוד הן בשבת והן בחול^{טז}. ובצנעא עוב"י נהג אב בית הדין וחברי בית דינו לבקר בבתי הכנסת בשבתות חודש ניסן ולקרוא אגרת לציבור^{טז}.

ז. נהגו במתן צדקה בכל השנה, ולא נהגו במגבית מיוחדת ל"קמחא דפסחא"^{טז}. אולם היתה תקנה בצנעא עוב"י בכל ימות השנה שכל השוחט בבית המטבחים הציבורי והפרטי נותן את העורות לקופת בית הדין, ה"ד שממנה נותנים לנזקקים פעמיים בשנה בחודשי ניסן ותרשי"א. וראוי כיום בארץ ישראל ליתן למגבית "קמחא דפסחא", אך אינה חובה מן הדין. רשאי ליתנה ממעשר כספים למי שנוהג להפרישו^{טז}.

טו כתב מהר"י קאפח (סדר התפלה עמ' תשלכ הע' ס): בכל נוסחי רבינו ובכל ספרי ההפטרות נוסח תימן לא נזכרה ההפטרה "וערבה לה' מנחת יהודה" שאומרים אותה לפני פסח בשבת הנקרא "שבת הגדול" כי טעמי אמירתה לא היה להם מהלכים אצל קדמונינו בתימן ולא אצל רבינו. ע"כ. וראה להר"י צובירי (פרשה מפורשה, שמות-ויקרא, עמ' תיא-תיב) שכתב שלא הפטירו וערבה בתימן מימי קדם שכן אין לה זכר בתיגאן לא בשת"ז ולא בדברי מהרי"ץ (ואף לא בהרמב"ם ומרן השו"ע ובתכאליל, ע.צ.ה.), והחלו לנהוג בה אחר התפשטות החומשים עיי"ש (ולהעירך: כי בפירוש הרז"ה להפטריות ובפירוש מהר"ש שבזי להפטריות ובמדרש הביאור לא נמצא ביאור כדרכם להפטרת 'וערבה'). ואכן ציין שלראשונה הודפס ע"י הר"א נדאף (ושותפו הרב שלום עראקי כ"ץ) בתאג' כתר תורה שנדפס כהשגחה בירושת"ו (מהדורת תרנ"ד) כמנהג פשוט בכל חילוק בלא לחלק. עיי"ש. ואח"כ אין זה מדויק, כי בסו"פ צו מופיע רק הפטרת ספו, ולהלן בהפטריות מופיע כל הפטרת צו ספו, ולבסוף הפטרת שבת הגדול. כך שהרשות נתונה לפני המפטיר מבלי לציין ויש או נוהגים ודו"ק. וע"ע שעה"ח ג' ס' פ' סעי' ד והערה ט, ועריכת שלחן שם תל סעי' ב.

טז עיין שו"ת יחיה דעת (ח"א ג), שו"ת יביע אומר (ח"ד אור"ח לט), חזון עובדיה ח"ב (עמו' חי).

יז כידוע, ואכן השמיט השת"ז סי' תל למנהג הרמ"א הלזה.

יח ואכן מרביתנו האחרונים כהשת"ז ומהרי"ץ לא זכרו כלל ממנהג זה. עיין בשע"ה (סי' פ סוף הערה ב), ומש"כ "מנהג בעלי בתים", כתב כפי רגילותו לשפת היום, ואינו מדויק כי נהגו ללמוד בצוותא גדולים לצד גדולים וקטנים בחכמה, ואשרי המחזיקים במצוות הקהל בכל שבת ושבת כמנהג אבותינו. וע"ע עריכ"ש שם (סי' תכט סעי' א).

יט עיין עריכת שולחן (ח"ה עמ' לא) ע"פ דברי סבו זקנו ב'סערת תימן' (עמ' קכא).

כ אף שנזכרה בירושלמי (ב"ב פ"א ה"ד) וכך נהגו כמס חובה בקהילות אשכנז, כמובא ברמ"א (תכט, א), ומנהגם במקורו וראשיתו היה לקנות חיטים לחלוקה לעניים לצורך אפיית מצות. וכיום כפי הנראה סלי מזון או זיכוי תלושי קניה בכללות לצרכי הפסח. עכ"פ בדברי רבינו ומרן לא הביאו נוהג זה, כי יותר הדבר מחויב במנהג הקהילה ותקנותיה, ואין זה דבר שקבעוהו או תקנוהו חז"ל. וכיום למעשה במציאות ימינו אין הרשויות מכירות במס זה, אלא עמותות המתנדבים בעם ואשרי חלקן שדואגים לנזקקים וכיו"ב.

כא עיין עריכ"ש (ח"ה עמ' כג ואילך) ע"פ דברי סבו זקנו ב'סערת תימן' (עמ' קיג-קיד).

כב כנעל"ד, כי כבר כתב הרמ"א (יו"ד רמט, א) משם מהרי"ל שאין לתת ממעשר כספים לנרות ביהכ"נ ושאר דבר מצוה רק יתנו לעניים. ולפ"ז אין מס זה אלא לצרכי עניים ונזקקים ומותר. ובפרט בימינו שאינו מס כחובה בזמנם, אלא רשות ואינו דבר שבחובה, ואכמ"ל ועוד חזון למועד.

ברכת האילנות

- א. היוצא לשדות או לגנות בימי ניסן, וראה אילנות פורחות וניצנים עולים מברך: בא"י אמ"ה שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות נאות כדי להתנאות בהן בני אדם^{כג}.
- ב. מן הדין אין חובה לחזור אחר ברכה זו, וכל שכן שאין צריך לברך אותה בהקהל, אלא רק שאם תזדמן לפניו יברך^{כד}, וכך נהגו.
- ג. מן הדין יכול לברך על כל אילן, בין אילן פרי בין סרק ובין ערלה^{כה}, בין אילן אחד או שנים ויותר, בין מסוג אחד או משני סוגים ויותר, ואף על אילן שנטעוהו באיסור, כגון: בשבת או, בשמיטה או שהרכיבוהו. וכן מותר לברך על אילן של גויים^{כו}.
- ד. ברכה זו ניתן לברכה רק בחודש ניסן, והוא הדין בכל מקום התואם לאקלים ארץ ישראל^{כז}.
- ה. אשה רשאית לברך כאישה^{כח}, וסומא פטור מברכת ראה זו^{כט}. ומי שאלרגי לאילן מסויים רשאי לברך על ראיית הפריחה. ומותר לברך כשרואה את האילן מבעד החלון או כשהוא בנסיעה או אם מרכיב משקפיים.
- ו. מלבד הברכה, אין אומרים תוספות של פסוקים או מזמורים או "לשם יחוד", לפני או אחרי^ל.
- ז. מותר לברך בלילה ובלבד שניכר לבלוב האילן. ומותר לברך אף בשבת ויו"ט^{לא}.

ניקיון לפסח

- א. מצות חכמים לנקות ולחפש בבית אחר החמץ ולסלקו או לבערו מרשותנו^{לב}. ואכן, נשים וזריות רבות מתחילות לנקות את הבית לאחר פורים^{לג}. כמו כן נמנעים וכבר נמנעו מלקנות ולאחסן מצרכי חמץ שלא לצורך, כך שנהגו לבער את החמץ בשיטת "הולך

-
הלכות ברכות פ"י הלי"ג. ומה שאמרו חכמים בלשונם 'היוצא' ל"ד וה"ה למי שרואה בביתו בעיר, ולא דברו חכמים אלא בדבר המצוי בימיהם. ובדבר ברכת הרואה בכל ימות השנה כת"ר שם: הרואה בריות נאות ומתוקנות ביותר ואילנות טובות מברך שככה לו בעולמו. כלומר, ברכה מלאה בשו"מ: בא"י אמ"ה שככה לו בעולמו. כד כן הוא פשט ההלכה (בהרמב"ם והשו"ע ככתלמוד) בלשון יחידי 'היוצא', וכידוע בק"ק תימן שלא בירכו בהקהל אלא כל יחיד בפנ"ע כשהזדמן לפניו. ועיין ברכת משה (פ"י הע' מז, ג), לתשובת מהר"י קאפח. ומה שמצינו בקהילות הספרדים לחזור אחר ברכה זו ובהקהל, נהגו כן בפרט ע"פ דברי המקובלים לתקן את הנשמות המגולגלות, ואכמ"ל. כה עיין ברכת משה (פ"י הע' מח) משם מהר"י קאפח ושכן מוכח בראשונים עי"ש. כו אף שרבו הדיונים באחרונים סביב סוגי האילן שמותר ושסאסור לברך עליו, בפשיטות נראה עיקר כדברי התלמוד והרמב"ם ורוב ככל הראשונים שסתמו ולא חילקו. כז אף שנחלקו האחרונים, שמעתי מאמו"ר שכן עיקר כפשט התלמוד ורבי. כח עיין חזו"ע (ברכות עמ' תס). כט כבכל ברכות הראיה, ראה לדוג' למהר"י קאפח בענין ברכת הלבנה, וברכה על הברקים, עיין ברכת משה (פ"י הע' נו, סו), חזו"ע (פסח עמ' מ). ל כידוע. ואכן לא נזכרו בתלמוד וגאונים וברבינו הרמב"ם ומרן השו"ע ובתכאליל עד אחרוני רבותינו תכלאל מהרי"ץ בע"ח ושת"ז, ומהר"י צובירי (שאמי) בסידורו כנה"ג ח"א (תשסה) עמ' תקסב. ושם העיר כי בתימן לא הורגלו בברכה זו מכמה סיבות, ואכמ"ל. ואכן צ"ע מהו טעמיו. לא עיין חזו"ע (פסח עמ' כ), ברכת משה (פ"י סעי' נא). לב עיין חמו"מ (פ"ב ה"ג). לג עיין הליכו"ת (תשסב, עמ' 38).	כג כד כה כו כז כח כט ל לא לב לג

וחסור", עד שלא נותר ממנו כלום ואבותינו לא נהגו להותיר ממנו כדי "לקיים" "מצות" שריפה.לד.

הכשרת כלים בקצרה

- א. כלל הוא בדיני הכשרת כלים כבולעו כד פולטו, כתשמישו כד הכשרו.
 - ב. נראה כי הכשרת כלי חמץ יותר קלה מהכשרת כלי איסור, אולם נהגו בני תימן בהרבה מן המקרים להחמיר.
 - ג. לא מצינו לרבינו הרמב"ם ליבון קשה בהכשרת כלי חמץ.לד.
 - ד. לפני ההכשרה הראויה, ראוי לעשות מראש את ההכנות כדלהלן: א. ניקיון הכלי רצוי עם חומר פוגם ב. שהכלי מושבת משימוש 24 שעות (אינו בן יומו) ג. לפני הפסח.
 - ה. דרך ההכשרה נקבעת לפי מידת השימוש בכלי וסוג הכלי בדרך כלל כדלהלן. וראוי לישאל שאלת חכם בהכשרת כלים המתחדשים בימינו. ובפרט למידת הרגל השימוש באותו כלי כי אין מידת הכלל כמידת הפרט.
 - ו. בדרך כלל:
 - ליבון – כלי שדרכו בבישול באש (אור) יבש ללא נוזל, כדוג' שיפודים רשתות צליה וכיו"ב.
 - הגעלה (הרתחת מים על האש) – כלי שדרכו בבישול כלי ראשון כגון סירים וכיו"ב.
 - עירווי כלי ראשון – כלי שדרכו רק ביציקת חם אליו מכלי ראשון כדוג' צלחות וקערות מרק וכיו"ב.
 - כלי שני, עירווי מכלי שני – כלים שדרכם בשימוש חם רק בכלי שני או בעירווי מכלי שני.
 - שטיפה והדחה – כלים שהשימוש בהם בצונן כדוגמת מקרר וכיו"ב.
- כל הכלל הנ"ל מדובר בדרך כלל בכלים מסוג: מתכת לסוגיה, זכוכית, אבן, אבן שיש, עץ, פלסטיק. כלי חרס, חרסינה, או ציפוי חרסינה וכיו"ב ששימושם בכלי ראשון או כלי שני אין להם הכשר, רק אם שימושם בצונן שהיתרם בשטיפה והדחה בצונן, או כעין ליבון (מילוי גחלים) בכלי שדרכו באפייה יבשה.

כן שמעתי וראיתי זקני וזקנותי, ובהליכות תימן (עמ' 39): לא נהגו לשייר חמץ כדי לשורפו. ובמצפי"ת (עמ' 100) כתב שלא נשאר אחר הבדיקה אבק חמץ בבית, וביערו בשריפה בשעה עשירית לפני הצהרים, כי אין יוצאים יד"ח ביעור אלא בשריפה, וברכו על השריפה בשו"מ על ביעור חמץ עיי"ש. ודבריו תמוהים: א. מניין לחיוב ביעור דוקא בשריפה בפרט לשיטת רבי' הרמב"ם ומרן השו"ע (אמנם בשת"ז סי' תמה סעי' א שקיים למנהג השריפה כהר"מ א). ב. מה מקום לברכה זו בדברי חז"ל. וראה סי' כנה"ג (ח"ב לפסח (תשס"ח) עמ' א-ב) שנראה מדבריו שרק שרפו אם נמצא או נותר חמץ. והרש"ל צאלח (הערותיו על השו"ע שם) כתב שבני תימן בדרך"כ היו מבערין באכילתן בבחינת הרואה את הנולד כך שלא נשאר דבר לשורפו.

כדוגמת ליבון כלי איסור של גויים כהתזת ניצוצות או כלשון רבינו (מא"א פי"ז ה"ג): "ודברים שנשתמש בהן על ידי האור כגון שפודין ואסכלאות מלבנן באור עד שתנשר קליפתן ומטבילין והן מותרין".

עיי' מאכלות אסורות פי"ז ה"ג דין זכוכית ככלי מתכות ואבן (שלא כדעת מרן השו"ע שלא בלעי, ולא כדעת הרמ"א שדינם ככלי חרס) ועיי' עוד בפיה"מ סוף עבודה זרה. ובבי' מהר"י קאפח שם אות ג ובי' שם חמו"מ פ"ה אות מא. ובתשובה להרש"ל נגר (תשובות הרב קאפח ח"ב סי' ב אות א), ומהר"ח כסאר בשם טוב מא"א שם, ובשנית בשו"ת החיים השלום (או"ח סי' קמט).

לד

לה

לו

הכשרת המטבח וכליו

שיש-לי – עירוי מכלי ראשון לחומרא.

כיוור (חרסינה) – עירוי מכלי ראשון לחומרא.

ברזים – שטיפה והדחה.

אריחי קרמיקה הסמוכים לשיש או לתנור – שטיפה והדחה.

תנור בישול

מערכת גז – מבערים, אסכלאות, יש מחמירים בעירוי מכ"ר. הוראת מהר"י קאפח להבעירו לזמן מה ותו לא.

מערכת כיריים חשמלית – הבערה לכמה זמן על החום מירבי.

פלאטה – יש מחמירים בעירוי כלי ראשון (כמובן שהפלאטה כבויה), והוראת מהר"י קאפח להסיקה למשך זמן.

אינדוקציה, כיריים קראמיות – כמערכת כיריים חשמלית.

תנור אפיה – הסקה על החום המירבי למשך חצי שעה.

מנגל – ליבון קל לרשתות או החלפתם.

מדיח כלים – הפעלתו בתוכנית חום מירבי על ריק עם הרשתות (עם סבון).

מיקסר, מעבד מזון – עירוי מכלי ראשון לחומרא בעיקר על להבי הסכינים והמערבלים, וראוי לרסס בחומר פוגם בחריצי ראש המערבל.

מיקרוגל – הרתחת כוס מים עם חומר פוגם כסבון וכיו"ב (זהירות משימוש באקונומיקה היכולה לגרום נזק למיקרוגל).

מצנע – אין הכשר.

ליל ארבעה עשר בניסן

א. מן התורה חובה להשבית את החמץ, כלומר לבטלו מן הלב, לפני שעה שישית ביום ארבעה עשר בניסן, כלומר לפני זמן איסורו באכילה ובהנאה מן התורה ותו לא. ברם לאחר שהגיע זמן איסורו החמץ יוצא מרשות האדם ולא ניתן עוד לבטלו בלב, ולכן אם לא בטלו בלב חייב לבערו פיזית מרשותו. אולם, חכמים תקנו שתי מצות: א. לנקות ולחפש ולבער פיזית את החמץ מרשותנו לפני הפסח. ב. לעשות בדיקת חמץ אור לי"ד בניסן לאור הנר מיד לאחר תפילת ערבית, ולאחריה לבטלו מלבנו. חכמים תקנו זאת מפני שהם הכירו את טבע האדם, ועד כמה קשה לו להיפרד ממאכלי החמץ הערבים עליו בכל ימות השנה ליל.

שלושה סוגי משטחי שיש נפוצים כיום: א. **שיש גרניט**, השיש המצוי ביותר מורכב מאבן גרניט + הוספת 1% חומר פלסטי למילוי פגמים או יצירת ציפוי דק למניעת ספיגת נוזלים וכתמי אבן, עמיד עד 300 מעלות חום צלזיוס. ב. **שיש קיסר** הדור החדש של השיש עשוי 95% מאבן 'קווראץ' עם חומר מדבק, רבים היצרנים מזהירים משפיכת רותחין עליו ומהסרת אחריות לפיצוץ השיש, למעשה רבים מעידים שאינו ניזוק. ג. **שיש חברון**, מאבן חברון, אבן חלשה וע"י רותחים נוצר סדקים.

כלשון חז"ל (פסחים ו ע"ב): "גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה".

לז

לח

- ב. חובה לבדוק בתחילת זמנה ולא לאחר אותה. ונהגו לבטל את שיעורי הערב הקבועים אחר ערבית שבכל יוס"ט.
- ג. נהגו לבדוק בנר שעוה"מ, ואין לבדוק לאור האבוקה או לאור החמה או הלבנה"א. ומותר לבדוק לאור נר פראפין המצוי כיום, או בפנס חשמלי עם אור ממוקד"ב.
- ד. בודקים במקומות שמוחזק שיש בהם חמץ, או שרגילים להביא דבר מהם תוך כדי סעודה"מ, ובכללם המכונים וכיו"ב.
- ה. גבאי בית הכנסת ובתי המדרש חייבים לבדקם בלא ברכה, בפרט בימינו שרגילים לאכול בהם, ואינו מועיל ביטול החמץ כי החמץ אינו שלהם.
- ו. אשה שחיה לבד, כגון: אלמנה, רווקה וכיו"ב חייבת בבדיקת חמץ. אשת איש יכולה להצטרף לבדיקת בעלה. והכל כשרין לבדיקה ואפילו נשים ועבדים וקטנים, והוא שיהיה קטן שיש בו דעת לבדוק"ד.
- ז. אחר הבדיקה יש לומר את נוסח הביטול בלשון שמובנת לו, שיבין את רעיון הביטול, ואם אינו מבין מה מועיל"מ. ומן הדין מספיק לאומרו פעם אחת, ואין צורך לחזור עליו שלוש פעמים, וכך נהגו"מ.
- ח. נוסח הביטול בלשון הקודש: כל חמץ ושאר שברשותי שלא ראיתיו ולא בערתיו הרי הוא בטל כעפר הארץ"מ. ובלשון ארמית: כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי דלא חזיתיה ודלא ביערתיה יהא כעפרא דארעא.
- ט. החמץ שמשייר בצמצום לאכילת ערבית ושחרית עד סוף שעה רביעית, יהא מונח במקום שמור ומוצנע, כדי שלא יאבד ממנו ויצטרך לבדוק שוב"מ.
- י. משהגיע זמן הבדיקה כאמור, אין לאכול או ללמוד או לעשות מלאכה.
- יא. לא נהגו להחביא פתיתי חמץ, וכבר כתב הראב"ד"ט על מנהג זה ש"מעשה נשים הוא ואין לו שורש".
- יב. מן הדין אין צורך לכבות את אור החשמל בשעת הבדיקה.

לט	ע"י ב' מהר"י קאפח (חמו"מ פ"ו אות ו); הליכו"ת (תשסב) עמ' 39; מצפ"ת (עמ' 97); מהר"י צובירי (סי' כנה"ג לפסח (תשס"ח) ח"ב עמ' א).
מ	הליכו"ת (עמ' 39), ב' מהר"י קאפח (חמו"מ ב, ז); מצפ"ת (עמ' 98). סי' כנה"ג (לפסח (תשס"ח) ח"ב עמ' א). וע"ע תע"ח ח"ב.
מא	ע"י חמו"מ (פ"ב ה"ד).
מב	ע"י חזון עובדיה (פסח עמ' מ).
מג	ע"י היטב חמו"מ (פ"ב ה"ו).
מד	ע"י חמו"מ (פ"ב הי"ז).
מה	כן נראה פשוט מסברא, ע"י רמ"א (תלד סעי' ב) ומשנ"ב שם.
מו	כידוע. ואף החיד"א והבא"ח כתבו לומר ג"פ, אכן מעיקר הדין לא נזכר לכופלו או לשלשו לא בתלמוד לא בגאונים לא בהרמב"ם ולא בשו"ע לא בתכאליל עד אחרון תע"ח, ולא בשת"ז ולא בסי' כנה"ג ח"ב.
מז	ע"י חמו"מ (פ"ג ה"ז). שו"ע (תלד ב). ומהר"י קאפח (שם הע' עמ' ש) המליץ לנוסח רס"ג: כל חמירא דאיכא ברשותאי ולא ידענא ביה לבטול מרשותאי ולהוי כעפרא. ויש מהאחרונים שכתבו שטוב לומר יהא בטל והפקר כעפר הארץ (משנ"ב תלד סק"ח), ולא ראינו ושמענו לזקננו שנהגו בכך.
מח	ע"י חמו"מ פ"ג ה"ב, שו"ע תמד א.
מט	שו"ת תמים דעים (סי' כט), תשובות ופסקים הראב"ד (סי' קיא). וכך נהגו גדולי הדורות כפי שמעיד היעב"ץ (מור וקציעה סי' תלב) על אביו החכם צבי שהיה לועג על מנהג זה, וכן נהג הגר"א. והיו מחכמי תונים שקראו לימנע ממנהג זה כי רבים עושים חיפוש רק אחר פירורין אלו ומזלזלין בעיקר הבדיקה הכללית (ע"י ברית כהונה מע' בדיקת חמץ אות ט; שו"ת שואל ונשאל ח"ג סי' קיט).
נ	חזו"ע (פסח עמ' מ סוף הע' טז); אור לציון (ח"ג עמ' עו).

- יג. לפני הבדיקה מברך: "בא"י אמ"ה אקב"ו על פיעור חמץ", ולא על בדיקת חמץ. ולא נהגו ליטול ידים או לברך שהחיינוניא.
- יד. בשעת הבדיקה מותר לדבר רק בדברים שהם מענייני הבדיקה.
- טו. אין צורך לבדוק את הספרים ודי לבטל בלבד. אולם, יש לנקותם עד כמה שאפשר, בפרט באותם ספרים שרגיל בהם בסעודותיו בכל ימות השנה ומשתמש בהם בפסח.
- טז. מן הדין, פירורים שנפלו לארץ הרי הם כמבוערים, מפני שנמאסים ברגלי ומנעלי אדם^{נב}.

יום ארבעה עשר בניסן

- א. תפילת שחרית כרגיל ואין מדלגים מזמור לתודה^{נא} ואין אומרים תחנון^{נד}.
- ב. רוב הבכורים ככולם לא נהגו להתענות ביום זה בתענית בכורות^{נב}. ויש יחידים שנהגו להתענות ולא הכירו פטור סיום מסכת וכיו"ב^{נב}. בין כך ובין כך, "וחכמים הראשונים היו מרעיבין עצמן (=ממאכל, ולא משתיה^{נב}) בערב הפסח כדי לאכול מצה בתאווה ויהיו מצוות חביבין עליו"^{נב}.
- ג. מן התורה, החמץ נאסר באכילה והנאה מתחילת שעה שביעית, ומי שאוכלו בזמן הזה עד ליל חמשה עשר עונשו במלקות. אולם, חכמים אסרוהו באכילה מתום שעה רביעית,

- נא כפי שלא נזכר בהרמב"ם ובתכאליל, עד האחרונים כמו תכאליל מהרי"ץ, סי' כנה"ג והשת"ז.
- נב עיין ב"י (סי' או"ח תמד אות ד) בשם תשובת הרא"ש; משנ"ב שם (ס"ק טו); אורל"צ (ח"ג פ"ד הע' ב). ומה עוד שבימינו רגילות לנקות את הרצפה בחומר ניקוי הפוגם את הפירורים ונמאסים מאכילה.
- נג מנהג בני אשכנז שא"א מזמור לתודה בער"פ ובפסח משום שקרבן תודה היה בו לחמי חמץ (רמ"א סי' תכט סעי' ב). אולם מנהג ספרד לאומרו (שיורי כנה"ג הגה"ט אות ג ועוד, וכ"ה מנהג בית אל. חזון עובדיה עמ' ו שכן עיקר). וכן נתפשט מנהג בני תימן ראה שת"ז שם שהשמיט לדברי הרמ"א (עיי"ש סק"ה), ובסי' נא ס"ק יז, שהמנהג לומר מזמור לתודה בער"פ ובחזו"מ פסח עיי"ש. וכ"כ מהרי"ץ שהמנהג לא כהרמ"א, ראה ע"ח בתחילת סדר שחרית של שלוש רגלים. וראה לרשי"ה (שנה בשנה שם), שע"ה (סי' פח סעי' א).
- נד ראה לעיל עמ' ג. ואף הנוהגים כפי המנהג הקדום ואומרים תחנון בשאר ימי חודש ניסן (פרט לר"ח ושבעת ימי פסח) למעט ערב פסח שהוא כיו"ט כיום הקרבה שאין מתענים וכו' (וכ"ה מנהג מהר"י קאפח) וכשאר ימי החג וחזו"מ"ע (וברמב"ם תפילה סופ"ה לא זכר כלל ממניעת תחנון בכל חודש ניסן, וכ"ה המנהג הקדום המובא בתכאליל. ועיי"ש בביאור מהר"י קאפח אות מט).
- נה כידוע, תענית זו לא נזכרה בדברי רבינו הרמב"ם ולא הגאונים ולא בתכאליל עד אחרון תכאליל ע"ח למהרי"ץ. ועיין באורך למאמר אבי מורי, על מקור תענית זו, מסורה ליוסף ח"ד. ומהר"י קאפח בבי' (שביתת יו"ט פ"ח הע' לח; חמו"מ פ"ו הע' לה) אלי' דהרמב"ם הוכיח שיש איסור בדבר. וכ"כ מהר"ש אלצ'הארי (מדרש דברי שמואל עמ' קמב) שאין להתענות משום שיום קרבן הוא כיום טוב. וע"ע הרש"ל צאלח (תכאליל ע"ח ח"ב עמ' טז ע"ב הע' 2). וכ"כ הרשי"ה (שנה בשנה תשכח עמ' 93). ושאלתי למהר"י צובירי האם נהגו, והשיב שהוא יודע שבמרכז תימן צנעא והסביבה לא נהגו בבירור, ואינו יודע על המנהג בשאר המקומות בבירור. ושאלתי א"כ למה השת"ז לא העיר ממנהגו, והשיב הדבר פשוט שכן המנהג הקדום בידינו עוד לפני מרן השו"ע ולא זכר זאת, ואנו הולכים ע"פ מסורת הגאונים שלא נהגו בכך. ושוב שאלתי א"כ למה השת"ז שתק והביא ע"ד מרן, והשיב בכדי שידעו אותם יחידים שירצו להתענות. ואכן בסי' כנה"ג (ח"ב) ובמגיד מראשית לא זכר למנהג זה. וע"ע זית רענן על השת"ז שם. ועריכת שלחן, שם (סי' תע סעי' א), כ' שהיו יחידים שנהגו להתענות אך במעשה יחידים אין בו משום מנהג עיי"ש. ובשע"ה (סי' פח סעי' ו) כ' כי תלוי הדבר במנהג המקומות. ואכן היו מיהודי שרעב שנהגו, אולם נראה כי אינו אלא מקרוב כאמור לעיל.
- נו כן שמעתי מידידי ר' אפרים דוד הי"ו מק"ק שרעב שהוא כבכור מתענה בלי 'קונצים' עד ליל הסדר. וע"ע למנהג שרעב, בספר: תולדות הרב שבזי ח"א עמ' עד ע"א, וראה בהערה קודמת.
- נז ביאור מהר"י קאפח (חמו"מ פ"ו הע' לה).
- נח חמץ ומצה (פ"ו הי"ב).

כלומר לאחר שעבר שלישי היום^ט, ובאיסור הנאה משעה חמישית^ס, ומי שאכל חמץ בשעה רביעית או חמישית עונשו במכת מרדות.

ד. כאמור עד תום השעה הרביעית (שליש היום) עליו לסיים את אכילתו בדברי חמץ, ומן הראוי שישכים לתפילתו כדי שיאכל בנחת^{סא}.

ה. השעות הללו הן שעות זמניות (יחסיות, כל שעה 1/12 מן היום), השעה המדויקת הקרובה יותר היא המפורסמת בלוחות בזמן "מגן אברהם" (מג"א)^{סב}.

ו. מותר ליהנות מן החמץ בשעה חמישית, ורשאי בשעה זו לבטל או למוכרו.

ז. אחר שגמר לאכול ראוי לשטוף את הפה והשיניים משורי החמץ הנשאר, ואין זו חובה מן הדין^{סג}.

ח. שיניים תותבות די להדיחן^{סד}.

ט. מן הדין אין צורך לחזור ולבטל את החמץ ביום (שנית) לפני סוף זמן הביעור, לפני סוף הביטול, לפני שעה שישיית. אולם רבים נהגו לחזור ולפרט ולומר בנוסח זה: כל חמץ ושאר שיש ברשותי שראיתיו ושלא ראיתיו ושבערתיו ושלא בערתיו הרי בטל כעפר הארץ^{סה}.

- גזרה משום טעות יום המעונן (עיין חמו"מ פ"א ה"ט).
- נט** שעות אלו הן שעות זמניות, כלומר שמחשבים מעלות השחר עד צאת הכוכבים ומחלקים ל"ב חלקים, וא' חלקי י"ב, הוא שעה זמנית. וכ"ה מנהג בני תימן ראה למהרי"ץ לענין ספירת העומר וענף חיים לגבי זמן שריפת חמץ ולרש"י הלוי בקונ' הבדלי מנהגים עמ' צג ולשם טוב (כסאר חמו"מ פ"א ה"י) ולביאור מהר"י קאפח (חמו"מ פ"א אות לג) ולשע"ה (ח"ג פח הערה ד).
- סא** עיין משנב"ב (סי' תמד סק"ד) בשם האחרונים, כה"ח (שם ס"ק ז) ובא"ח (שם ב). ובתימן לא הוצרכו לזריזות כי דרכם דרך "וישכם אברהם בבוקר", כך שהיו מסיימין מוקדם. אולם משבאו לארץ יש ולמדו מאחיהם למעט בהשכמה ולנהוג כבני מלכים עד ש"ש והם בכלל אזהרה זו. והליכו"ת (עמ' 40) כתב שנהגו בער"פ לאכול סעוד"ש מוקדם כשעה לפני איסור חמץ. ובמצפי"ת (עמ' 99): השכימו לתפילת השחר והתפללו תפילה חפוזה וא"א שילוש.
- סב** כי חישוב מג"א שהיום הוא כדברי רבינו ומנהגנו מעלות השחר עד צאת הכוכבים ומחלקים ל"ב חלקים, שכל חלק הוא שעה זמנית. אמנם עדין אין זה מדוקדק לפי רבינו שהרי לדעתו ביומי ניסן חישוב זמן עלות השחר מהנץ החמה הוא קרוב לשעתיים (120 דק'), ואילו בלוחות מופיע ב' זמני עמוד השחר או 72 דק' שעה וחומש, לפני הנץ, או 90 דק' מהנץ, כך שאף א' לא מחשב כד' רבינו בדקדוק, ובנוסף, זמן צאת הכוכבים למהר"י קאפח אליבא דהרמב"ם הוא כ-35 דק' אחר השקיעה בלוחות, הסתרות גלגל החמה, ולרוב שיטותיהם, מלבד החזו"א מחשבים צה"כ אחר 18 דק' או 20 דק' בעיגול, או 5-24 דק', כך ששוב בענין זה אינו מדוקדק שפיר אולם הצגנו את הדרך הקרובה המצויה בלוחות. וכן הוא מנהג בני ספרד (עיין חזו"ע) וחלק מבני אשכנז.
- סג** אף שהבא"ח (ש"ר צו, סע' ח) כתב שחובה לנקות שיניו משיירי החמץ, אולם בהליכות עולם שם כבר העיר לנכון ששיירים אלו הרי הם מאוסים ואין בהם משום חמץ, ולכן רק לכתחילה ינקה, אך מן הדין אינו מעכב.
- סד** ראה שו"ת יביע אומר (ח"ג או"ח סי' כד). וכן השיב מהר"י קאפח (תשו' כת"י). אולם יש מחמירין להכשירה במים חמים בכלי שני.
- סה** אף שלד' רבינו הרמב"ם (חמו"מ פ"ג ה"ז) ועוד, מספיק לבטל פ"א או אחר הבדיקה או לפני שעה שישיית, כבר כתב רבינו מנוח שם שנהגו ישראל ע"פ הוראת הגאונים לחזור ולבטל, אחר הבדיקה, ואחר סיום אכילת חמץ ביום עיי"ש טעמיו. ואכן אף שבתכאליל לא לא נזכר לחזור ולבטל, נתפשט המנהג לחזור ולבטל. וכן העלה בשו"ע כהמלצת הרא"ש שטוב לחזור ולבטל. עיין למהרי"ץ תכלאל ע"ח ח"ב שהביא ביטול בלילה וביום, ובסי' שיח ירושלם (פסח עמ' ב סעי' ח) כתב: אחר שביער החמץ יש נוהגים לומר כל חמירא וכו'. ועיין סי' הרמב"ם (עמ' רפד הע' י). ובמחבסי"ת (ח"ג עמ' 7 ואילך) סקר את התכאליל שבהן מובא הביטול בליל הבדיקה וביום, והסיק כי בראשיתו היה נוסח אחד לביטול בלילה וביום, ואילו התכאליל שלאחר השו"ע כבר אין הנוסח אחד בהם אלא שונה עיי"ש (אולם יש להעיר כי הבין בדעת רס"ג והרמב"ם שפעמיים מבטל, עיי"ש, ולא דק, כי לא מצינו ברס"ג ובהרמב"ם (וכן רבים מהראשונים) רק ביטול אחד אחר הבדיקה, עיי"ש, כך שיתכן שבתכאליל הקדומים לא ביטלו פעמיים אלא פעם א').

- א. חכמים אסרו לאכול מצה בערב הפסח כדי שיהא היכר לאכילתה בערב, ומי שאכל מכין אותו מכת מרדות¹⁰.
- ב. נחלקו רבותינו הראשונים בתחילת זמן האיסור לאכול מצה, ושלוש דעות נאמרו: א. מליל ארבעה עשר. ב. מארבעה עשר בשחר. ג. מחצות יום ארבעה עשר. ולמעשה רבים מהפוסקים מחזיקים בדעה הממוצעת ומותר לאכול מצה עד יום ארבעה עשר בשחר, ומשעלה השחר ביום י"ד נאסר לאכול מצה¹¹.

¹⁰ עיין חמו"מ (פ"ו ה' יב), שו"ע (תעא ס"ב). ובירושלמי (פסחים פ"י ה"א): א"ר לוי: האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו בבית חמיו והבא על ארוסתו בבית חמיו לוקה.

¹¹ אמנם דברי רבינו הרמב"ם סתומים וניתן לפרשם מליל ארבע עשר. וכך כתב המגיד משנה (חמו"מ סופ"ו) שמדברי רבינו (הרמב"ם) נראה שאסור כל היום, ושמא כוונתו לאסור מליל י"ד, או שמא מ"ד שחרית ולהוציא מהשיטות שהאיסור מחצות היום, עיי"ש. ולא העיר ע"ד מהר"י קאפח בביאורו שם, אך לשואליו השיב בפשיטות שהאיסור הוא רק מ"ד בשחר (אוסף רצון תמיר). וכתב הגר"ע יוסף (חזו"ע, פסח עמו' קצח) שכן הכריעו רבים מהאחרונים כסברא אמצעית. ולא נהגו להחמיר בקהילותינו מלאכול מצה- 'פטיר' מר"ח ניסן או ל' יום לפני הפסח, אלא נהגו כפי עיקר הדין, שלא כמוכא באחרונים (עיין פס"ת סי' תעא), ואכן לא נזכרו מנהגים אלו בדברי מהרי"ץ והשת"ז שדרכם ללקט מדברי האחרונים. וכבר כתב בשו"ת אגרו"מ למנהגם שהוא מנהג יחידים.

ג. איסור זה כולל אכילת מצה מכל סוג שהוא ואף מצה עשירה^ס, מבושלת, מטוגנת או פתות^ט, מצה רגילה שלא נאפתה לשמה^ז. ויש שנהגו להקל באכילת 'עציט' מקמח מצה^{עא}.

סח

נחלקו ראשונים ואחרונים האם איסור זה אמור רק במצה אשר יוצאים בה ידי חובה בלילה או לא. ובדעת רבינו הרמב"ם נחלקו – יש שהבינו שרק מצה שיוצאים בה יד"ח בכלל האיסור (רבינו מנוח שם, הגר"ח כסאר בשם טוב שם פ"ו הי"ב [אולם לשיטתו מותר לאכול מצה עשירה מיין ודבש וחלב שאינו יוצא בה יד"ח אבל מצה עשירה ממי פירות יוצא בה יד"ח ואסור לאוכלה ער"פ]), ויש שהבינו שכל מצה גם אם אין יוצאים בה ידי חובה היא בכלל האיסור (משנה למלך שם, הגר"א בבי' תמד ס"א, משנ"ב שעה"צ תמד סק"א). ולמעשה, כן היה מורה ובא מהר"י קאפח בד' רבינו. וכן היה נוהג בביתו שאכל בער"פ אורז תפוז"א ובשר בלא שום מיני כופתאות או עציט' מקמח מצה וכ"ש מצה מטוגנת או מבושלת (הגדת תימן עם הוראותיו עמ' 12). אמנם דעת רבים מהאחרונים (כדעת הרמ"א תעא, ב וכדעת רבים מהראשונים וכ"נ דעת מרן השו"ע שמתיר במצה עשירה כי אינו יוצא בה (לשיטתו) שמסכים ליסוד זה) שרק מצה שיוצאים בה ידי חובה בכלל האיסור. אולם יש הסבורים שהאיסור כולל אף כל מצה בצורתה גם אם אין יוצאים בה ידי חובה (כאמור לעיל).

וביחס למצה עשירה אליבא דהרמב"ם, לא מבעיא מצה עשירה שנילושה בתבלין ומי פירות שיוצא בה יד"ח בכזית מצה בליל הסדר (עיין בי' מהר"י קאפח חמו"מ פ"ו אות יז), אלא אף מצה עשירה שנילושה בשמן ודבש ויין, שהרי חז"ל והרמב"ם לא חילקו. וכן השיב מהר"י קאפח לשאלה: מה דין מצה עשירה בערב פסח? תשובה: נראה שאסור, דחז"ל לא חילקו (אוסף ר"מ צוריאלי). עוד הורה מהר"י קאפח שאם נילושה בשמן יין דבש או חלב בלבד, ללא שאר משקים, ונאפתה לפני יום י"ד שחרית – מותר לאוכלה (וכ"כ מהר"ח כסאר שם).

ובהגדרת מצה עשירה, שאינו יוצא בה יד"ח בליל הסדר - להרמב"ם (חמו"מ פ"ו ה"ו) רק נלושה רק בא' מארבע משקין (יין, שמן, דבש, חלב), אולם אם נלושה בשאר משקין יוצא בה יד"ח בהידור. ולהשו"ע (תסב, א) כל שנלושה במשקין היא מצה עשירה ואינו יוצא יד"ח.

ולמעשה, בשימוש במצה עשירה בפסח, בני ספרד - יש האוכלים ומברכים עליה בורא מיני מזונות ועל המחיה, אך יש שנמנעים מלאוכלה (הגר"ע יוסף, הל' ער"פ שחל בשבת סעי' יב ושכ"כ החיד"א. אולם בכף החיים תמד, מא ותסב, מא כתב: שיש גם בספרד שנוהגין להחמיר מלאכול מצה עשירה בכל ימי הפסח).

ובני אשכנז - מחמירים מלאכול כל ימי הפסח ואף בערב הפסח. ויש שמורים להקל בערב פסח (רמ"א תמד ס"א, תסב ס"ד, משום חמץ נוקשה. ובער"פ ראה לשו"ת נודע ביהודה קמא סי' כא).

ובני תימן – לא נהגו בפועל באכילתה, כי לא אפוא כלל בפסח (עריכת שולחן, ילקו"ח ח"ה, תעא ב, העלה כד' השו"ע להתיר אכילת מצה עשירה, וציין כי לא נהגו לאכול מצה עשירה כלל כי לא נודע דרך עשייתה. וכ"כ הרש"ל צאלח בהע' לשו"ע כי לא היו רגילים במצה עשירה כלל. ואף שיש מעידים על הר"מ צארום שאפה מ"ע אינה ראייה ממעשה יחיד או יחידים על הכלל. וראה שו"ת רביד הזהב לר"י משרקי ח"ב סי' טל).

סט

'פתות' (ע"ד המקרא: "פתות אותו פתים") של פסח הוא פירורי מצה המעורבים עם מרק מבושל וחילבה, או מעורב בחלב או ביצים (להדגיש: כי הסומכים להתיר ז"ד מבושל בכ"ר, שכן לשיטתם אינו יוצא בה יד"ח, ואם מבושל רק בכ"ש או בעירוי מכ"ר אסור כי יוצא בה יד"ח), וכן המנהג המצוי. וכן שמעתי כי בבית מהר"י קאפח ומהר"י צוביירי לא נהגו בפתות בער"פ. ובעריכת שולחן (ח"ה סוס"י תסב) כתב שלא נהגו לעשות פתות בליל פסח, ליל הסדר כדי לעשות היכר למצה. וקצ"ת שבשע"ה (ח"ג סי' פח סעי' ג) היתיר בשופי לאכול מצה מבושלת בער"פ ע"פ דעת רוב הפוסקים, והרי המנהג הוא כאמור להחמיר, וכידוע לא אכלו בער"פ כי אם 'לחוח' מקמח קטנית (דורה) במרק בבשר. ולמה מנעו עצמם ממאכלם הענוג 'פתות' בחג הפסח?!, וכי נעלם מעיני חכמינו וזקננו דעת רוב הפוסקים, אתמהא. והורה מהר"י קאפח שאם יבשלה מלפני י"ד מותר (אוסף ת"ר).

ע

בדעת הרמב"ם – נראה לאסור ודאי, כי בודאי יוצא חובה במצה זו בלילה, כי השימור לשמה הוא שימור מחימוץ בלבד, ראה לערוך השולחן (סי' תנג סעי' ב) בד' הרי"ף והרמב"ם. ולבי' מהר"י קאפח (חמו"מ פ"ה אות טז). אף שיש מן הראשונים שהתירו. בד' השו"ע נחלקו, ורבים מן האחרונים מחמירים ורק במקום צורך ובשעת הדחק יש מי שמיקל (עיין הסדר הערוך ח"א פח סעי' ט ואילך). וראה עוד לקמן בעמ' יט-כ.

עא

כן השיב הגר"י קאפח (אוסף ר"ת), וע"ע שע"ה (סי' פח סעי' ב). בתימן לא היה קמח מצה מצוי כי המצה בדר"כ אינה יבשה אלא רכה וענוגה.

- ד. יש מקום להתיר לאכול קציצות ועוגות מקמח מצה, אם נעשו כבר לפני עלות השחר ביום ארבעה עשר^ע.
- ה. נהגו לאכול בצהרי יום זה, לחוח מקטנית 'דורה', לצד תבשיל בשר ואורז^ע.
- ו. מן הדין בכל ערב שבת וערב יום טוב אסרו חכמים מלעשות מלאכה מזמן מנחה קטנה ומעלה (=תשע שעות זמניות ומחצה), וכל העושה מלאכה אינו רואה סימן ברכה וגוערין ומבטלין אותו ממלאכה, ואין מנדין ואין מענישין (מ"מ). אולם, בערב פסח החמירו ואסרו מחצות היום, מפני שהוא יום שחיתת והקרבנות קרבן חגיגה וקרבן הפסח. והעושה בו מלאכה עונשו במכת מרדות^ע.
- ז. באיסור מלאכה כאמור אסרו חכמים מלאכות האסורות במועד, כגון השקיה חרישה וקצירה וכיו"ב. אולם התירו שלוש בעלי אומניות שהתחילו לפני חצות, והם: חייטים, ספרים, כובסים^ע.
- ח. ישנן מקומות שנהגו באיסור מלאכה בערב פסח כבר מהנץ החמה ביום י"ד, אולם הדבר תלוי במנהג המקומות^ע.
- ט. העובר ממקום למקום שיש בהן שינויי מנהגים, עלינו להבחין בשני אופנים הבאים בכוונת ישיבתו במקום החדש: אופן א – כוונתו להתישב קבע במקום החדש ואינו חוזר למקומו הקודם – מנהגו כמנהג אנשי המקום, אם מנהגם להחמיר יחמיר, ואם מנהגם להתיר עליו להחמיר כמנהגו הקודם ולא יתראה בחומרתו. אופן ב – כוונתו להתישב זמנית ומתעתד לחזור למקומו הקודם – מנהגו כמנהג הקודם, אך לא יתראה במנהגותיו בפני מנהג אנשי המקום שנוהגים אחרת ממנהגו, בין להחמיר בין להקל^ע.
- י. בני תימן ושאר עדות ישראל שעלו כקהילה לארץ ישראל (ולא כיחידים) מחוייבים למנהגם בין להחמיר בין להקל, ואין בעלות או מושג ל"מנהג ארץ ישראל"^ע.
- יא. ראוי להרעוב עצמו אך לא יתר מדאי, כדי שיאכל מצה בלילה לתיאבון.
- יב. אין חובה מן הדין להשאיר חמץ כדי לשרוף, וכן נהגו. ובדרך כלל לא נותר חמץ כדי לשרוף מפני שהיו מחושבים מראש ולא נותר חמץ עד שהגיע הפסח.
- יג. ביעור חמץ הוא בכמה דרכים: או שורפו, או מפוררו וזורו לרוח, או מטילו לים (ונמנעים מלזרוקו לבית הכבוד – בית הכסא^ע). ניתן לזרוקו לפח אשפה ובפרט לפח ציבורי^ע, או לפוגמו בחומר ניקוי, אקונומיקה וכיו"ב.

- עב** כן הורה מהר"י קאפח (אוסף ר"ת). וע"ע שו"ת בית דוד (או"ח סי' רמז) ובא"ח שו"ת רב פעלים (או"ח ח"ג סי' זך). עוד למנהג אשכנז וספרד ראה במפורט בחוברת שהו"ל "סדר פסח כהלכתו בער"פ שחל בשבת, ושביעי של פסח שחל בשבת".
- עג** הליכו"ת (תשסב) עמ' 40; מצפי"ת (עמ' 101). ולא נהגו בסעודה זו בפתות 'פטיר' – מצה, אף שהיה מצוי בידיהם בשאר ימות השנה.
- עד** עיין שביתת יו"ט (פ"ח הל' יז-יח).
- עה** עיין שביתת יו"ט (שם הל' יח).
- עו** עיין שביתת יו"ט (שם הי"ט).
- עז** עיין שביתת יו"ט (שם ה"כ).
- עח** עיין ב' מהר"י קאפח (שביתת יו"ט פ"ח אות מג).
- עט** משום ביזוי אוכלין. עיין ויצבור יוסף בר (ח"ד פכ"ו סי' יא), שע"ה (ח"ג סי' מט הע' ד) בשם מהר"ח כסאר, וכן שמעתי מאמור"ר שיחי, וכ"כ בעריכת שולחן (שם סי' תמד הע' ח), והוסיף שאין כל הכרח לזוז ממנהגי אבותינו ורבנותינו הראשונים והאחרונים כ"ז שמתקיימת המצוה בדרכים של כבוד.
- פ** לעצם הזריקה לפח אשפה אם היא חשובה כביעור או לא, רבו הדעות והחילוקים באחרונים.

יד. אין לשרוף במקום שמזיק לשכנים אף אם ההיזק הוא רק מטעמי ניקיון, ואין צריך לומר אם ההיזק פוגע בבריאות, כגון חולי אסטמה וכיו"ב.^{פא}.

דינים כלליים בביעור חמץ ותערובת חמץ

- א. חיוב בדיקת החמץ וצורתה, אור לארבעה עשר, כבר פורט לעיל.
- ב. מי שלא בדק אור לי"ד – יבדוק ביום י"ד, לא בדק בי"ד – יבדוק אפי' בחג, לא בדק בחג – יבדוק לאחר החג בכדי שלא יכשל בחמץ שעבר עליו הפסח. וכשבודק בודק עם נר ובברכה^{פב}. ויש אומרים שאם בדק לאחר החג אינו מברך, מפני שהבדיקה היא משום קנס^{פג}.
- ג. מי שיוצא מביתו לפני י"ד ניסן ולא יהיה בימי חג הפסח בביתו, אם יצא בתוך שלושים יום קודם לפסח – חייב לבדוק, ואם יצא לפני כן ואינו עתיד לחזור לביתו – פטור^{פד}.

מהוראת מהר"י קאפח בער"פ שחל בשבת (שיח ירושלם, פסח עמ' ב) נראה שזריקה לפח כביעור, ואין זה משנה בפח ביתו או בפח ברה"ר. ובעריכת שולחן (ח"ה עמ' פח) כתב: שאין לזרוק בפחי האשפה באר"י כי הם כלי ישראל, האחראים, מנהלי העיריה. כך שאינו נחשב כמפקיר ברה"ר והרי הוא כמניח חמצו ברשות חבירו, וחצירו קונה לו גם שלא מדעתו, ואפי' שלא ניחא ליה לקונה למקני איסורא, אולם לגבי בעל החמץ אינו נחשב הפקר. ובחו"ל הדין שונה כי הכלים ברשות גויים, ואם נתנו לגוי לפני שעה שישית מותר, וא"ץ לבערו, עכ"ד. והגר"מ אליהו (מאמר מרדכי, למועדים ולימים פ"ז סעי' יא) חילק בין פח ציבורי ברה"ר, לבין פח שבחצרו. בפח ציבורי, יכול לזרוק לפני זמן איסור חמץ, ועדיף שיזרוק מוקדם בזמן סביר שיפנו העיריה את האשפה, ובכל מצב גם אם רואה את החמץ בפח לאחר זמן איסורו א"צ לבער כי הוא מופקר. לאחר זמן איסורו אינו יכול לזרוק ויש לבערו ממש בשריפה וכיו"ב. ובפח שבחצירו אינו יכול לזרוק. אולם הנמצא במקום שאין פח ציבורי, יפקיר את הפח שלו, ואח"כ יזרוק לפח זה. פח משותף לכמה דירים וביניהם גויים ידאג להפקיר את חלקו בפח. ודעת הגר"ע יוסף (חזו"ע פסח עמ' סה) שאם הפקירו וזרקו לפח שברה"ר או בצידי רה"ר לפני זמן איסורו, א"צ לבער מן הדין.

ובפסקי תשובות (או"ח תמה, ז) כתב שבפחי אשפה שבחצירות הבתים אין לזרוק (אף שהחמץ נפסד ומתכלך באשפה ואין מי שיאכלנו) וגם מפקירו, מ"מ כיון שהוא בחצירו ועדיין ראוי לאכילת כלב חייב עדיין בביעור, ואף אם יוציא את פח האשפה לרשוה"ר, וגם אם מפקירו, לא יועיל הדבר לפוטרו מחובת ביעור החמץ שבו, כיון שהפח שלו הרי החמץ כמונח ברשותו, וכן נהג החזו"א שהיה מצוה להוציא החמץ מפחי האשפה ולהשליכו לאש ואח"כ היו שוטפים הפח במים (וניתן לזרוק בא' מהאופנים הבאים: א. שיפסול שא"ר למ"כ בחומר אקונומי ב. או שיוצא הפח לרה"ר ויפקיר בפני ג'. ג. או שימכור את הפח החמץ שבו במכ"ח. אולם בדרך זו, לא יוכל להשתמש בפח המכור בפסח).

אולם אם הפח הוא רכוש העיריה גם אם נמצא ברשותו, יש להקל. אמנם אם הכלי מונח ברשות בעה"ב אך הוא אינו בעה"ב על הכלי כי אם העיריה. נמצא שזרק לעיריה. ופח ציבורי המונח ברה"ר בודאי מותר לזרוק והוא רכוש העיריה ואין חשש (וא"צ להפקיר במפורש כי אנן סהדי בעצם זריקתו שמפקיר ולא יחזור לקחתו, ואין דרך בנ"א סובלת לקחת משם (שו"ת קנין תורה ח"ב סי' פו; שם ח"ז סי' לו). ואכן כן דעת אמו"ר שיח"י ותמה ע"כ שמיהו זה ואיזהו החפץ בזיכוי זבל שאינו נועד למיחזור, נמצא שהמקום מוגדר כהפקר. וע"ע באריכות במילואים.

עיין עריכ"ש (ח"ה עמ' פד).

כ"נ מסתימת רבינו הרמב"ם שהבדיקה לכתחילה עם נר וברכה (עיין חמו"מ פ"ב ה"ד). ובמשנ"ב (סי' תלה ס"ק ד) בשם האחרונים: וכל הבדיקות צריך להיות בנר ובחורין ובסדקין ואפילו כשבודק ביום. ובשער הציון (סימן תלה ס"ק ט) נסתפק: אם בודק ביום טוב, אפילו לדעת המתירין צ"ע אם מותר להדליק נר בשביל זה ביום, אפילו היכא שלא בטלו, ובבטלו בודאי אין להדליק נר, ועל כן טוב לדחות הבדיקה על חול המועד, ע"כ. עיין שו"ע (סי' תלה).

עיין חמו"מ (פ"ב הי"ט); שו"ע (סי' תלו סעי' א-ב).

- ד. מי שיוצא מביתו לפני שלושים יום קודם הפסח ויתכן שיחזור לביתו בפסח, חייב מדברי חכמים לבדוק לפני שיצא כי שמא יטרד מלבדוק כשיחזור^פ.
- ה. הבודק לפני ליל ארבעה עשר, נראה שבדוק בברכה^פ.
- ו. באיסור החמץ יש להבחין, בין גופו שלחמץ, לבין תערובת חמץ.
- ז. גופו של החמץ במשהו אסור מן התורה באכילה ובהנאה, ומי שאכל ממנו כזית חייב כרת, וכן מי שנמצא כזית חמץ ברשותו עובר על כל יראה ובל ימצא, וחייב מן התורה לבערו אם לא בטל^פ.
- ח. באיסור תערובת חמץ, יש להבחין בשני סוגי תערובות: א. תערובת האסורה לגמרי שאסור לקיימה בפסח. ב. תערובת האסורה רק באכילה ובהנאה, אבל מותר לקיימה בפסח, כלומר לגנוזה ולאכלה אחר הפסח^פ.
- ט. תערובת האסורה לגמרי וחייבת בביעור היא תערובת חמץ שנאסרה באכילה ובהנאה, והאוכלה או הנהנה בה עונשו מה"ת במלקות, והמקיימה עובר בלאו כל יראה ובל ימצא^פ, כל זאת בתנאי שהמרכיב החמץ שבתערובת הינו בכזית בכדי אכילת פרס (בקירוב 10%).
- י. תערובת שמרכיב החמץ שבה הינו פחות מכזית בכדי אכילת פרס (בקירוב 10%), היא אסורה באכילה או בהנאה, אולם מותרת בקיום ובגניזה, כי אין בה לאו מה"ת של כל יראה ובל ימצא, וכמובן אין בה חובת ביעור.
- יא. חמץ או תערובת חמץ (תערובת האסורה כאמור) אסורים לא רק באכילה ובהנאה, אלא אף בקיום בכל יראה ובל ימצא, בכל מקום, ברשותו ושלא ברשותו. ולא רק בשבעת ימי הפסח, אלא כבר מה"ת נאסר מחצות יום י"ד וחכמים הרחיקו ביום זה ומשעה רביעית נאסר באכילה, ובשעה חמישית נאסר בהנאה.
- יב. חובת ביעור החמץ או תערובת חמץ (האסורה כאמור) מן התורה לפני חצות יום י"ד מספיק בביטולו, ולאחר מכן שאינו יכול לבטלו עליו לבערו פיזית, אלא שחכמים חייבו לבערו פיזית בכל מצב.
- יג. גופו של החמץ שעבר עליו הפסח מן התורה מותר באכילה וכ"ש בהנאה, אלא שקנסו חכמים ואסרוהו באכילה ובהנאה^ז.
- יד. תערובת חמץ שעבר עליה הפסח לא קנסו חכמים ומותרת באכילה ובהנאה^{זא}.

פה	עיין חמו"מ (פ"ב הי"ט); שו"ע שם.
פו	נחלקו האחרונים אם יברך או לאו, ורבים הכריעו שלא יברך, אולם לענ"ד פשוט ההלכה ברמב"ם ובשו"ע שיבדוק בסתמא ולא סייגו 'ולא יברך' מוכח שחובת בדיקה רגילה עם ברכה.
פז	עיין חמו"מ פ"א הל' א-ב.
פח	כן קבלו והבינו רבותינו ע"פ רבי הרמב"ם (כהבנת המ"מ ולא הכס"מ ובפרט שכן מוכח בפיה"ש להרמב"ם פס' פ"ג מ"א) בכל סוגית תערובת חמץ. וכן הורו למעשה מהרי"ח קאפח ומהר"י יצחק הלוי בענין חתיכות הסוכר 'אלמקצקאץ' וכיו"ב (שו"ת גנזי מלכים (עומסי) סי' לו; שע"ה ח"ג עמ' יא הע' א; עריכ"ש ח"ה עמ' סג הע' א (ואחהמ"ר: לא דק שכתב בלשון "ויש מקילים", לשון מיעוט, וכי אין זה דרך ההוראה הפשוטה, דרך הוראת גדולי הרבנים למעשה?); שם עמ' צח הע' יב; איש ימיני, ח"א עמ' קסט-קע), וכ"כ מהר"י קאפח בענין הסוכריות מחו"ל שכן ההוראה הפשוטה בתימן וכן היה מעשה והורה סבו מהרי"ח קאפח (בי' חמו"מ פ"ד אות יא). וע"ע למהר"ח כסאר (שם טוב חמו"מ פ"א הל' ה-ו), ועי"ע להרש"ל צאלח בתכלאל ע"ח ח"ב עמ' קסט-קע).
פט	אלא שאינו לוקה רק בקונה תערובת או עושה תערובת ולא במקיימה בלבד כי הוא כלאו שאין בו מעשה שאין לוקים עליו (עיין חמו"מ פ"א ה"ג).
צ	עיין חמו"מ (פ"א ה"ד).
צא	עיין חמו"מ (פ"א ה"ה).

טו. חכמים אסרו תערובת חמץ בפסח באכילה ובהנאה אפי' שהתערב בה חמץ במשהו, היות והיא כדבר שיש לו מתירין לאחר הפסח.^צ

טז. גופו של החמץ, קבלו חכמים הלכה למשה מסיני שזה רק או עיסת א' מחמשת מיני דגן שהחמיצה, או גרעיני א' מחמשת מיני דגן שהחמיצו. כל סוג אחר גם אם נראה שהוא מחמץ או תופח הוא נקרא סרחון מבחינה הלכתית ותו לא.

יז. קטניות הם לא בכלל דגן, ומותרות מן הדין, ובני תימן החזיקו במידת הדין ולא נהגו איסור, ובדקום כראוי מפסולת וגרעיני תבואה.

יח. פעמים שגופו שלחמץ או תערובת חמץ אינו נאסר בקיום (או בהנאה), כגון שנפסל מאכילת כלב, או שיעדום שלא למטרת אכילה (כיפת שאור שיחדה לישיבה), או שאינו מאכל כל אדם ונועד למטרות רפואה.

יט. פעמים שגופו שלחמץ אינו חייב בביעור כי הוא נחשב כמבוער במקומו, כגון שנפל למקום שאין יד אדם מגעת, או שנפל עליו מפולת אבן או עפר, או שנפל לבור.

דיני מכירת חמץ

א. מי שנתן ברשותו כמות גדולה של חמץ מותר לכתחילה לתנו או למוכרו לגוי ישירות (כמובן בזמן המותר, לפני סוף הביעור, לפני שעה שישית) ובלבד שתהיה מתנתו או מכירתו גמורה וחלוטה ללא תנאי מראש, כמעשה רבן גמליאל שהיה בספינה בים ומכר סחורתו לגוי ערב פסח, וכל שעשה תנאי עובר בבל יראה ובל ימצא.^צ

ב. מכירת חמץ הנהוגה כיום ע"י יפוי כח ושטרות הרשאה לא היתה נהוגה ומוכרת בתימן. בדר"כ במיגזר הפרטי לא מכרו כלל אלא סיימו וביערו את החמץ כדין, ולמרבה רק בעלי חנויות וכיו"ב מכרו ישירות לגוי כדין ובנתינת מפתח ללא התנאה או תנאים מראש.

ג. אין מצוה או חובה למכור בכל מצב ומקרה, טעות נפוצה היא בתפיסת ההמון, והמוכר מבלי להגדיר מהו מוכר, או מוכר חששותיו לחמץ בלתי ידוע, כמוכר אויר חורבתו, ומכירתו כחוכא ואיטלולא.

ד. כיום, על אף שרבים סומכים על דרך מכירה זו, יש רבים אשר נמנעים מדרך זו, וכן ראוי לנהוג לכתחילה בפרט במיגזר הפרטי לימנע מלהזדקק למכירת חמץ הנהוגה כי רבו הבעיות והפקפוקים בכל מעשה גמירות דעת והקנין בדרך מכירה זו.^צ ומפורסמת דעת

ע"י חמו"מ (פ"א ה"ה), מא"א (פט"ו ה"ט).

ע"י חמו"מ (פ"ד הל' ו-ז).

ע"י אור לציון (אבא שאול) (ח"ג עמ' עמ' קז-קח) שכתב שלכתחילה אין להשאיר מוצרי חמץ ברשות כלל. ושם הע' א ציין, כי בדורות הקודמים לא היה מנהג כלל אצל בני ספרד שכל הקהילה תנהג לעשות מכירת חמץ וכפי שנהגו בני אשכנז. ולא היו אלא מעטים שהיה להם חמץ רב וגם כשמכרו הוציאו מביתם ונתנוהו לגוי וכו' וכמה אחרונים פקפקו במכירה זו מחשש הערמה בדאו' וחסרון סמ"ד בקנין ובאופן כללי שנעשה ע"י ש וכו' שיש פקפוקים בעיקר המכירה כפי שהיא נהוגה היום כדאי יותר לגמור את החמץ לפני פסח ולא להזדקק למכירה ע"ש. ומי שידע שגמר את חמצו ואינו משייר א"ץ לעשות מכירה ויש לו עדיפות, עכת"ד. וע"ע מאמר מרדכי (אליהו) (למועדים ולימים פ"ג סעי' מב). ומהר"י קאפח (בי' חמו"מ פ"ב אות ב ושם פ"ג אות ג). ומהר"ש אלצ'הארי (מדרש דברי שמואל עמ' קמב). ובתשובה כהלכה (קרח, סי' ז) יצא להגן על מכירה זו בפרט אל' דהרמב"ם, וכ' שם שלא נהגו במכירה בתימן משום שלא היה מה למכור כי שררה עניות. ואח"כ: יש עוד מקום ליעול במנהגא ובדינא ובפרט בד' רבי', ואכמ"ל. וע"ע פסקי תשובות (ח"ה סי' תמח סעי' י).

הגר"א" כי אין המכירה חלה במכירת חמץ ודאי בדרך הערמה, כי אם תערובת חמץ. אולם במיגזר הציבורי, בעלי עסקים ורשתות מזון חובה עליהם למכור עם כל דרכי הקנין וכהמלצת גדולים וטובים ע"פ כללי ודרכי המסחר המעוגנים בחוק המצוי ע"מ ליתן תוקף ואכיפה לכך.

ה. דברים שא"ץ למכור כגון: תרופות, מוצרי איפור וקוסמטיקה, מוצרי ניקיון, מוצרי בושם וטיפוח, מניות בנקאיות, לכלוכי חמץ או הבלוע שבכלים, שימורים ומשקאות שכשרים לפסח רק שאינם כשרים לפסח ע"פ הבד"ץ רק לימות השנה חשש קטניות וכיו"ב.

ו. בני ספרד ההולכים אחר מרן השו"ע מתירים כל תערובת חמץ שנתערבה לפני הפסח בשישים. ובני אשכנז כהרמ"א מתירים תערובת חמץ לח בלח (כלומר: נוזלית) בס', וביבש ביבש אוסרים. הנפקותא למעשה ברכישת מוצרי מזון לפסח, כי בני תימן מחמירים יותר מהם, לכן בדר"כ יש לרכוש מוצרי כשרות מהדרין שלא סמכו על ביטול בס' וכיו"ב.

ז. תערובת חמץ שנתערבה ואפי' במשהו מן החמץ, הן לפני הפסח והן בפסח נאסרה באכילה או בשתייה או בהנאה.

הכנות ליל הסדר

- א. מן הראוי להכין מראש את צרכי ליל הסדר, בבחינת 'זהכינו את אשר יביאו' כי בכך ירגיש בליל זה כבני חורין.
- א. יסדר את שעון שבת לתאורה כפי הנצרך לליל הסדר.
- ח. אשה מצווה בכל מצוות ליל הסדר כאיש, למעט חובת הסיבה. וכן מחובת חינוך, מחנכים את הקטן שיכול לאכול פת באכילת כזית מצה. ואין מחנכים אותן בשתית יין בארבעה כוסות כי הוא רע ומזיק לקטנים, ומנהגנו לחנכם בשתיית מישרת צימוקים.
- ב. מן הדין, מצוה לאכול ג' כזיתות מצה כדלהלן: א. מן התורה כזית מצה (על אכילת מצה), ב. מדרבנן כזית כורך, ג. מדרבנן כזית אפיקומן.

עיינ מעשה רב (אות קעו) שלא מכר שום דבר חמץ כי אם במכירה עולמית, ושם אות קעו אחר הפסח לה היה קונה מאפיית מקמח ישראל שנמכרה כי המכירה גרועה, ורק או מקמח א"י, או ישראל שאינה לתותה. וכן לא שתה מיי"ש ושכר של ישראל עד שיעשה מתוצרת חדשה. וע"ע לתלמידו הגר"ח מוולוז'ין שהעיד על רבו הגר"א שלא היה אוכל ממיני חמץ הנמכר במכירה הנהוגה כי אין הביטול בלב שלם (שאלות אות קכ; כתור ראש אות קב).

כדין תריאק וכיו"ב (עיינ חמו"מ סו"פ ד הי"ב).

אף שנחלקו האחרונים, אולם כבר הוכיח אבי מורי שיחי' כי אין לחוש כל זמן שאין למשקיע יכולת הבעת דעה ושליטה.

הבלוע שבכלים אינו עובר עליהם בכל יראה, והראיה שההלכה אמרה לגנוזם ולא מעבר לכך. ואתמהה, היש גוי נורמאלי ומן השורה שמוכן לקנות בשו"פ את הבלוע, וכי יש שמאי ביה"ד שמוכן לתת הערכה כמה שווה הבלוע, אין זאת אלא דברים באספמא. ואיני נכנס לדיון האחרונים בבעיית טבילת הכלים מחדש לאחר הפסח. וה"ה ללכלוכי כלים שדר"כ נפסלו מאכילה כלב עקב חומרי ניקוי וכיו"ב.

מידי פעם מתפרסם ע"י מומחי כשרות במרכיבי המזון, ועד כמה חמץ יש בהם. ורק כדוגמא אוסיף למוצרים שאין בהם מרכיב חמץ ורשאי לגנוז (נכון לע"ע ער"פ התשע"ז): אבקת מרק 'אוסם' עמילן קטניות. אבקת אפיה. גולוקוזה, דסקטורזה – תוצרת הארץ. מיוזו בד"ץ עדה חרדית, ממתקים עם גולוקוזה כנ"ל. נקניקיות בשרי עדה חרדית, פודינג אוסם, שמרים יבשים כדוג' חברת 'פאקא'.

עיינ חמו"מ (פ"ו ה"י, ושם פ"ז) ובי' מהרי"ק שם (אות יט).

- ג. מן הדין, מצוה לאכול מדבריהם ג' כזיתות ירק כדלהלן: א. כזית פיטרוזיליה (לטיבול כרפס), ב. כזית מרור-חסה, ג. כזית מרור לכורך.
- ד. מן הדין, מצוה מדבריהם לשנות ארבעה כוסות יין, ומשובח ורשות לשנות כוס חמישיקא.
- ה. בסוגי המצות נהגו להשתמש בדר"כ במצה שמורה בפרט לליל הסדר, ובמצה רגילה.
- ו. מצה שמורה נהגו לשמרה משעת קצירהק, מצה רגילה קנו חיטים מהשוק ונהגו לשמרה משעת טחינה.
- ז. אף במצה שמורה מן הדין א"צ לומר בפיו לשם מצת מצוה בהכנת המצה, ומנהג נשות תימן שעסקו באפיית המצות בזהירות ובזריזות ובשתיקה מוחלטת ואף שהיו שכיסו פיהם בבדיקא. ולמרבא אמרו לפני עשייתן נוסח ביטול החמץ בלשון ערבק.
- ח. מצות בני תימן רכות וענוגות מקמח לבן (שנעשה ע"י טיגון החיטים בעשב החרמל), ומטעימים אותם במלחק.

- קא** לשון רבינו הרמב"ם (חמו"מ פ"ח ה"י): **ויש לו למזוג** כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול והוא מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל, וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות. ע"כ. מדבריו אתה למד כי הבא לומר ההלל הגדול יאמרו רק על כוס חמישית. וראה ב' מהר"י קאפח (חמו"מ ח, לג). וראה עוד בזה למאמר ידידי ר"י רטבי (מסורה ליוסף ח"ז עמ' 333 ואילך). ומש"כ בסי' הרמב"ם (עמ' שמא הע' קצד) להוכיח מדברי רבינו ההפך שיאמר הלל הגדול בלא כוס, אינו מוכרח.
- קב** בהליכו"ת (עמ' 40) כתב: יש בתים שמקפידים לאכול בליל הסדר רק מצה שמורה משעת קצירה. נשמע מדבריו שלא הכל הקפידו. ובספר ויצבור יוסף בר (ח"ג פ"א) כתב שרבים לא היה בידם לקנות חיטים מן השדה משעת קצירה, אף לליל סדר ואפו מחיטים שבשוק.
- קג** כך הבינו רבים בדעת רבינו הרמב"ם, אולם דעת מהר"י קאפח (בי' חמו"מ פ"ה אות יז) שאמנם המנהג לשמור למצת מצוה משעת קצירה, אבל בדעת רבינו ניתן לקנות חיטים בשוק ולשומרן עיי"ש. והנפקותא למעשה, אם לברך על שאינה שמורה משעת קצירה על אכילת מצה, היו רבים מחכמי תימן שהורו לא לברך, אולם דעת מהר"י קאפח לשיטתו, שמותר.
- קד** ומנהג זה נשמר בינותן עוד מימי קדם כבימי המשנה (פסחים פ"ג מ"ד). ואכן אבן ספיר (ח"א חדרי תימן פרק לט) היה בפסח בצנעא ושאל על המצות ועל הסדר, והרגיעו מארי יחיא אלקארה ראב"ד תימן: אל תשית לך, אכול אתנו מצה חמה הנאפית בכל יום כמנהג אבותינו, אל תדאג על הכשרות, הם אינם יבשות וישנות ל' יום קודם לפסח, כבר קדמוך חכמים מירושלים וראו כי נשינו זריזות הנה ומהירות מאוד בכשרות המצות. יום יום נאכל מצה חמה ונקיה ואין עונג יו"ט אלא בפת חמה. ומיד אב"ס שאל: הנכון לסמוך על הנשים במילתא דאית ביה טירחא יתירתא ובאיסור חמץ במשהו, ושמרתם את המצות כתיב. ומהר"ק השיבו: הנח לנו ולמנהג אבותינו גם אנו מהדרין ומדקדקין ושומרים את המצות ואל תצדק הרבה, וממשיך אב"ס: ונתן לי שלושה מצות רכות ונקיות אשר עשה בביתו להסדר, וא"ל אלה מצה שמורה מתבואה ישנה וכו', קבלתי את המצות והלכתי. עכ"ד. והארכתי בהבאת דבריו, כי אין הספר אב"ס מצוי בפני הכל, ואולי בזה יסכר פי המקנטר והמקטרג וכל בע"ת הפוער פיו ואינו מכיר או שמכיר ומטיל דופי בטעמי שע"ת הדחק כביכול "הלכתיים", והעיקר בהלכה היא מסורת שבידי נשות תימן הצנועות והחסודות בכל ארץ תימן מן הקצה אל הקצה בענין שבכרת כגון חמץ וטהרת המשפחה וכיו"ב, ואכמ"ל.
- קה** והיו קהילות כמו חבאן וצ'לאע ועוד שהגברים אפו מצות מצוה בער"פ אחר חצות ואמרו הלל, וכפי הנראה זה נהגו מקרוב. וכבר כתב הרש"ל צאלח (תכלאל ע"ח ח"ב טו ע"ב הע' 1) שלא נהגו אצלנו (=צנעא) באמירת הלל. עוד ראה לזריזותן ולזהירותן של נשות תימן באפיית המצות בפירוט בהליכו"ת עמ' 36-37, 40-41; מצפי"ת עמ' 95 ואילך.
- קו** "מא אסתפא ומא אנתפא כאלו עפר", תרגום: מה שנשפך ומה שנתפזר כאלו עפר (עיי' הליכו"ת עמ' 41; מצפי"ת עמ' 96).
- קז** כבר תיארו רבים כמו אבן ספיר בהערה לעיל, וראה עוד הליכו"ת ומצפי"ת ועוד. ובענין נתינת מלח ראה שכתבתי בארוכה לבירור יסוד הדין ובמנהג תימן, מסורה ליוסף ח"ה עמ' 143 ואילך, קחנו משם.

- ט. למעשה אין הבדל בהלכה בין מצה שמורה מעשה יד או מעשה מכונה (הנקרא בלשון בני אשכנז 'מצו' מאעשי' ויוצא בהם ידי חובה לכתחילה).
- י. זמן אפיית מצת "מצוה" (מצות ליל הסדר) מן הדין יכול לאפות אימת שירצה והשעה נוחה לו, ואין חובה לאפות בדוקא אחר חצות היום בערב פסח^ט. ואכן מנהג רוב ככל בית ישראל וגדולים וטובים שאין מדקדקים לאכול בדוקא ממצות שנאפו אחר חצות היום^י.
- יא. מותר מן הדין לשרות את המצות הקשיחות המצויות במי מלח על מנת שיערב לאוכלן לצאת ידי חובה בהידור, וכך נהגו גדולים וטובים^{יא}.
- יב. לארבעה כוסות, יש להכין יין יבש שאינו מבושל ואינו מפוסטר ואינו מסוכר, וזהו היין המצוי לשתיה בתימן (ורק לתרופה ורפואה בשלוהו). ונהגו לכתחילה להכין מישרת צימוקים הנקרא 'קידוש' ובפרט לנשים וקטנים ולמי שאינו יכול לשתות יין או אין לו יין.
- יג. לא נהגו בהנחת כוס לאליהו הנביא^{יג}.

כן היא לדרך ההוראה לרבי הרמב"ם וחכמי תימן אשר בארץ כדלקמן. והן אמת רבות דנו גדולי האחרונים מיום שהומצא דרך אפיית מצות מכונה בתחילה בדרך מיכני ע"י גלגלים בשנת תקצ"ח בצרפת וגרמניה ואח"כ במזרח אירופה פולין וגליציה, ואף עם המאפיה הראשונה ב-ים בשנת תרכ"ו ויותר מאוחר בשנת תרצ"ו ע"י חשמל עם פתיחת מאפיית כהן-הלפרין בתחילת משכנה במזכרת משה י-ם אם היא בכלל כשרה לפסח. ולמעשה חתמו גדולי י-ם כהר"ש סלאנט והר"ח זוננפלד ועוד על כשרותה. ועדין רבו הנוקפים אם יצא יד"ח במצת מכונה בכזיתות ליל הסדר ובעיקר משום אפיה 'לשמה' הללו אוסרים והללו מתירים, ואכמ"ל. ועיין שו"ת החיים והשלום (או"ח סי' קן) למהר"ח כאשר שתמה על המפקקין שאינן אלא מן המתמיהין, ואדרבה מצת מכונה היא עדיפה ממצת יד ויצא בה לכתחילה היות ונאמר "ושמרתם את המצות", ולא ועשיתם וכו', ובשמירה כל שהיא סגי, עיי"ש. עוד זאת, משלא חש רבינו לומר שמצות מעשה חש"ו פסולות, מוכח שאין הכוונה מעכבת בעשייתן אלא כל שנעשית למכור בשוק ולא לשם זבח והעיקר שנעשו בשימור מחמץ (עיין מהר"י קאפח בבי' חמו"מ פ"ו, אות כז), ואפיית נשות תימן תוכיח שלא אמרו לשם מצת מצוה במפורש כידוע והמצות היו מהודרות שמהודרות עולות על שלחן מלכים מאן מלכי רבנן, רבותינו ואבותינו ע"ה. וראה לעיל הערה קג בדברי אב"ס.

רבי הרמב"ם לא קבע זמן מוגבל לאפיית מצות בער"פ כשם שלא מצינו בתלמודים הקפדה על כך, ואכן לדעת רבינו הרמב"ם אין כל הבדל וכל מצה כשרה למהדרין מן המהדרין כל אימת שנאפתה בכשרות. וכ"כ מהר"י קאפח (בי' חמו"מ פ"ו אות ג). ועוד כ' כי מה שבתימן אפו אחר חצות הוא לא משום אותם פוסקים שהוקש לקרבן פסח, אלא משום שהיו חפצין במצה חמה ורכה 'לָחֶם חֹם בַּיּוֹם הַלֵּקֶחַ' כמנהגם ולא יבשה, עיי"ש. ומרן השו"ע סי' תנח (בעקבות כמה מהראשונים) כ' נוהגים שלא ללוש מצת מצוה בערב פסח עד אחר שש שעות שהוא זמן הקרבת קרבן פסח. ורבים מחכמי תימן האחרונים העתיקוהו, ועדין אין זה עדות על המנהג בחיוב זמן האפיה כאמור. ובחזו"ע (פסח עמ' קסז–קסח) כתב שמנהג זה גם בדעת מרן הוא לכתחילה ומצוה מן המובחר, ובדיעבד יוצא יד"ח גם במצה שנאפית קודם ערב הפסח. כי כל ההיקש בין מצה לפסח הוא רק לענין אכילה ולא עשייה, עיי"ש. והביא שכן כתבו לעיקר, ובשו"ת שואל ונשאל כתב שמבואר בפוסקים שאין זה חיוב מדינא אלא חומרא בעלמא. ואולם יחידי סגולה נזהרים בכך ואין לבטלו כי הוא מנהג ותיקין, עכ"ד. ואולם כן נכון הדבר למי שנהגו אבותיו בדקדוק זה בדוקא, אולם כאמור למנהגו נהגו מחמת מציאות המצה שהיתה נאפית דבר יום ביומו מימי החג כי לא הכירו עד עלות בני תימן הראשונים (אעלה בתמ"ר) במצה יבשה כעין קרקר או כלשון מארי הישיש לחם נקודים. וראה עוד בהע' הבאה. וע"ע זית רענן שם שנסתפק אם יש מנהג בזה. וראה שע"ה עמ' לז שכ"ה המנהג, וי"ל. אולם בעריכת שלחן סי' תנח התעלם והשמיט מנהג זה כלל, וציין שאפו בכל יום, עיי"ש.

במשנב' (סי' תנח סק"ג) כתב: שהדבר יסודו במנהג ולא מן הדין ואכן רוב ישראל שאינן מקפידין בכך כי אם יחידים עיי"ש, וכן מעידים על הגר"א וכל גדולי בריסק והחזו"א והאדר"ת שלא הקפידו להדר בכך (סדר הערוך ח"א פ"ב סעי' ו). וראה עוד בהערה הקודמת.

עיין ב' מהר"י קאפח (חמו"מ פ"ו אות כב). ואין לחוש לרקיק השרוי שהותר בדיעבד. כידוע וכן לא נמצא למנהג זה זכר בדברי הגאונים והרמב"ם והשו"ע ולא בתכאליל ולא בהגדות תימן. ואף שרבים מבני אשכנז הנוהגים כן ס"ל שהיות ובכוס חמישי איכא פלוגתא אם לשתותו או לא, העדיפו להשאירו

- יד. לירקות יש להכין, ירק לטיבול ראשון, וירק למרור.
- טו. ירק לטיבול ראשון נהגו בפטרוזליה, הנקרא בקדנוס, או נץ החלב.
- טז. למרור נהגו לקחת חזרת-חסה ואף שלא תמיד היא מרה היא מסוג המרור. אבל 'קריין' או 'חריין' אין יוצא בו כי אינו מחמשת סוגי המרור שאמרו חז"ל.
- יז. מצוה מדבריהם להכין חרוסת, דופה (דופה), לטיבול, זכר לטיט שהיו עובדין בו במצרים^{ק"י}.
- יח. מצוה מדבריהם להכין שני מיני תבשיל, או שני מיני בשר (צלי, מבושל), זכר לקרבן פסח, וזכר לקרבן חגיגה. או כמנהג המצוי בשר צלי זכר לקרבן פסח, וביצה זכר לקרבן חגיגה.
- יט. מותר לצלות את הבשר צלי ואף לחממו מן הדין אפי' ביום טוב בהיות ומנהגנו לאוכלו בליל הסדר^{ק"ד}.
- כ. המנהג הנפוץ לערוך את הכל מיני הסדר על השולחן לפני כל המיסבים, ולא נהגו בהנחת קערה בלבד לפני בעל הסדר בלבד, ויש מקומות שנהגו מקרוב לסדר בקערה.
- כא. סדר השולחן, מקשטים מסביב בקצה השולחן בעלי פטרוזליה, צנון עם עלים, ועלי חסה, ובתווך אמצע השולחן מניחים מגשים עם מצות ובפרט לפני בעל הסדר, ואין מדקדקין בג' מצות בלבד. ומניחין קעריות חרוסת כפי הצורך, וקערות ובהן בשר צלי ול"ד בשר זרוע. קערות ובהם ביצה. ועליהם פורס מפה יפה ונאה.
- כב. נהגו לכסות במפה ולהסירה בסדר ההגדה, במקום להביא או לעקור את השולחן (או הקערה).
- כג. שיעור כזית הוא ע"פ נפח, בקירוב בין 9-11 גרם, שיעור רביעית בקירוב 79-86 גרם (סימן כו"ס בגימ').
- כד. בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר (דברים ו): ואותנו הוציא משם וגו', ועל דבר זה צוה הקדוש ברוך הוא בתורה (דברים ה): 'וזכרת כי עבד היית', כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית. כך שצריך שכא"א ירגיש ששמחתו היא שנפשו השתחררה מן האלילות, וגופו השתחרר מהעבדות, והם יהיו בולטים וניכרים ולא רק מצויים בחדרי לבבו^{קט"ו}.
- כה. כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות, לפיכך יש להכין מקומות ישיבה המותאמים להסיבה בפרט לגברים. והסיבת על צד ימין אינה הסיבה, אלא בצד שמאל^{קט"ז}. ולא נהגו הנשים ליסב ואפי' אשה חשובה^{ק"י}.

לאלוהו מספק (תיק"ו – תשבי יתרץ קושיות ובעיות). אולם מבני תימן שלא שתו כוס חמישית (ואולי מספק כמ"ם מהרי"ץ) כידוע לא הניחו כוס זה.

ק"ג עיין חמו"מ (ז, יא). אולם מרכיבי החרוסת שהביא הרמב"ם שם אינו משופע כמו חרוסת בני תימן, ולדרך הכנתה וכל מרכיביה, ראה הליכו"ת (תשסב) עמ' 40-39, מצפ"ת (עמ' 98-97).

ק"ד כן הדבר פשוט, אולם יש שמחמירים לצלות את הזרוע בערב יו"ט ולא ביו"ט כי אינם נוהגים לאוכלו בליל הסדר ואף למחרתו (פסקי תשובות תעג, יג). אולם העיקר כמי שנוהג לאוכלו ביו"ט ביום ולכן מותר בצלייתו בליל יו"ט (חזו"ע, פסח רע"א).

קט"ו חמו"מ פ"ז ה"ו ובי' מהר"י קאפח שם אות יח.

קט"ז ומי שנקלע למצב שאין במקומו כסא או מושב הראוי להסב עליו, יכול להסב על כתף חבירו (שו"ת תורה לשמה סי' קלה, וכן השיב אבי מורי לשואליו), וכעין שמצינו (פסחים קד ע"א) שאביי סיפר שהיו בליל הסדר בבית רבה היינו נשענים א' על ברכי חבירו.

ק"ז בשת"ז (סי' תעב סעי' ד) השמיט לדברי הרמ"א והעיר שם ס"ק ה-ו, כי אינו דרך כבוד לאשה ולא נהגו נשים חשובות עי"ש. ואף שמהרי"ץ כתב לחייב באשה חשובה, המנהג כאמור. ועיין בי' מהר"י קאפח חמו"מ פ"ז

כו. חיוב הסיבה לכה"פ בשעת אכילת כזית מצה ובשתית ארבע כוסות ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח (כולל כזיתות ירק: כרפס, מרור. כזית כורך, ואפיקומן וברכה"מ)ק"י.

כז. כשחייבו הסיבה כאמור החיוב הוא לכתחילה, ואם לא היסב במקום שחייבוהו חכמים, אינו מעכב וא"צ לחזור ולהסב"ק.

כח. מן הראוי להכין סדרי הגדות לכל המסובים שיהיו שותפים לסדר לילה זה.

כט. מן הראוי לזרז הקטנים לנוח בצהרי היום, שיהיו נעורים בליל הסדר. ויתקיים בנו והגדת לבנך בהידור.

ל. מן הדין אין חיוב להדליק נר ביו"ט כבשבת, ואכן יש שלא נהגו להדליק נר יו"ט כלל, ויש נהגו להדליק בלא ברכה"ק. ויש שנהגו בברכה"ק. והכל לא נהגו לברך שהחיינו"ק.

לא. מן הדין אין חיוב לטבול במקוה בערבי רגלים בזמן הזה, וכן נהגו"ק. אולם בארץ יש שנהגו לטבול.

אות כב והביא משם קדמונו שהגדירו אשה חשובה שמדקדקת ומחמירה בכל ימות השנה בדבר שאינה חייבת בו.

קח כן יוצא לפי שיטת רבינו הרמב"ם (עיין חמו"מ פ"ז ה"ח, ובי' מהר"י קאפח שם אות כה), אולם לפי השו"ע (תעה, א; תעז, א) יש להסב לכתחילה בכורך, ואפיקומן) ואין להסב באכילת מרור. ולפי האחרונים אין להסב בכרפס ובברה"מ.

קיט אלי' דהרמב"ם, כן שמעתי מאבי מורי שיחי'. ועיין חי' הגרי"ז הלוי פ"ז חמו"מ הל"ז שדייק בדע' הרמב"ם שחובת הסיבה אינה לעיכובא כי היא מצוה בפני עצמה ולא מצוה התלויה בשתית ארבע כוסות או מצה. וע"ע להריטב"א בסדר ההגדה שכ' שאם לא שתי בהסיבה יצא. ולדרך הוראת בענין זה השו"ע כהרא"ש ראה באחרונים.

קכ כן מנהג יוצאי בהלול ברט חיידאן צעדה, עיין מאמר אמו"ר הגר"ר ערוסי בקובץ סיני פה, ניסן-אייר תשל"ט שם עמ' נט. וראה עוד עריכת שלחן ח"ב (תש"מ) עמ' קנח.

קכא מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סי' ער כ') שהמנהג הקדום בעירו [צנעא] שלא נשמעה ברכה כלל ורק מקרוב נהגו מקצת לברך והמברכת נכנסת לספק ברכה לבטלה. אולם בתכלאל ע"ח הוא כ' כהשו"ע לברך ושכ"נ בהרמב"ם, ואכן בשושנת המלך סי' תקט כתב עפ"ז שחזר בו מהתשובה, אך הענף חיים כ' שהעיקר כבתשובה ואין לסמוך על הסיידור כי בהרבה דברים חזר בו כנודע מאגדתא דפסחא מהדורא קמא. וראה לביאור הגר"י קאפח (שבת פ"ה אות ז) שכ"ה המנהג והמברכת נכנסת בספק ברכה לבטלה. וראה עוד לשע"ה (ח"ב סי' נז סעי' חי). וביצבור יוסף בר (ח"ג פ"ט סי' א) כתב: דע כי בארץ התימן בזמנינו לא היה מנהג א' בענין נר יו"ט... ורובם לא היו מברכים עליו אך הרבה היו מהם היו מברכים עיי"ש. וראה עוד באורך בבירור מנהג תימן ושאר עדות ישראל במאמר אמו"ר הנ"ל. ושם הוכיח כי נר שבת אינו עונג שבת גרידא, אלא לחזק את חכמי ישראל ולהוציא מדעת הכופרים בתושב"ע, וזה אינו שייך ביו"ט. ובזה סרה תלונת הסדר הערוך, פל"ב הערה 5, על מנהג תימן היאך לא חשו לעונג יו"ט.

קכב עיין ויצבור יוסף בר שם.

קכג עיין שע"ה (ח"ב סי' נז סעי' יח). ועיין עוד בענין נר יו"ט מחבסי"ת (ח"ג עמ' 13 ואילך).

קכד אף שאמר רבי יצחק חייב אדם לטהר את עצמו ברגל (ר"ה טז ע"ב), זה אינו אלא בזמן המקדש שנוהג טהרות, וז"ל רבינו הרמב"ם, סוף הלכות טומ"א פט"ז ה"י: כל ישראל מוזהרין להיות טהורים בכל רגל מפני שהם נכונים ליכנס במקדש ולאכול קדשים, וזה שנאמר בתורה: 'ובנבלתם לא תגעו' ברגל בלבד ואם נטמא אינו לוקה אבל בשאר ימות השנה אינו מוזהר". ואכן לא נזכר חיוב זה בדברי מרן. וכ"כ בשערי תשובה (סי' תקכט סק"ב) בשם שאגת אריה ושו"ת יד אליהו עיי"ש. ובאחרונים יש שכתבו לטבול, כדוג' מהרי"ץ תיקון פסח, העתיק דברי חמ"י, אבל למעשה לא נהגו בכך, ולא נזכר בשת"ז. וכן שמעתי מפי זקננו שלא נהגו כי אם ללכת למרחץ ולא למקווה, ורק בערב כפור טבלו בלבד (ראה מצפונות י"ת עמ' 101, 118. וראה עוד הליכות תימן, תשס"ב, עמ' 33). וכן שאלתי למהר"י צוביירי זצ"ל מה טעם שלא הקפידו רבים לטבול במקוה אלא ללכת למרחץ בלבד, והשיבני כי דין הטבילה שבתלמוד אינו נוהג אלא בזמן הטהרות ולא בזמן הזה שאנו טמאי מתים. ולכן לא נהגו הכל, ואולי יחידים שאין אנו יודעים, למעט ערב יו"כ שנהגו הכל (בסי' כנה"ג על כל

ליל הסדר

א. מן הראוי שיהא ממונה אחראי (=שר המשקים) על מזיגת הכוסות כדין (עם מזיגת מים) והגשתן ואסיפתן, ולפני מזיגת כל כוס מארבעה כוסות למסובין המנהג להדיחו.

קדש

א. פותח ראש הסדר או ראש המשפחה בקידוש, אחר שמזגו לכולם והגישו כוס לכ"א מהמסובים לסדר גדולים וקטנים.

ב. סדר הקידוש אומרו מיושבבקה, ורבים נוהגים לאומרו בעמידהקני.

ג. בסדר הקידוש רבים נוהגים לשלב את הפיוט תרומה הבדילנו וכו' בתוך ברכת קידוש היוםקני, ויש שנמנעים מלאומרוקני. אולם יש נוהגים לאומרו אחר שסיים מזמור לדוד וכו' לפני סברי מרנן, וכן ראוי לנהוגקני.

ד. שותה בהסיבה רוב רביעית.

ורחץ

א. נוטלים ידיים. א' מהילדים או הנערים מגיש כלי נטילה למבוגרים וזוכה לברכות.

ב. נוטל ידיו עם ברכה, ויש (מהשאמי) שנהגו (כשו"ע) שנוטל ואינו מברך.

כרפס

א. מסירים המפה שעל השולחן, ובעל הסדר מברך על עלי ירק פטרוזיליה ב"פ אדמה בשיעור כזית, וכולם שומעים ברכתו ועונין, אמין. וטובל בחרוסת, ויש הנוהגים כשו"ע בפחות

חלקיו לא הזכיר טבילה במפורש רק בעיר"כ, ודו"ק). וע"ע הליכו"ת ומצפי"ת. ובחזו"ע, יום טוב, עמ' קב כתב שאין חיוב מן הדין כי אם מידת חסידות למי שאפשר לו, עיי"ש ראיותיו.

קבה כן יוצא אליבא דרבי הרמב"ם (שופר סוכה ולולב פ"ו הי"ב) שרק בקידוש ליל ראשון של חג הסוכות הדגיש שנהגו רבותיו לעמוד. וכן נראה מסתימת התכאליל שישבו ולא עמדו. ובדעת מהרי"ץ נמצא כעין סתירה שכתב אגדפ"ס שמנהג רוב ישראל לקדש מיושב ע"פ דברי הרמב"ם בהל' שסו"ל שרק שם יש לעמוד. ולא זכר לדברי עדות המנהיג בהרמב"ם שהביא בליל שבת שיש לעמוד משום ויכולו. ועיין בענין קידוש ליל שבת בסי' הרמב"ם עמ' קצא הע' נא שיתכן שכ"ה המנהג הקדום לקדש מיושב אף בפר' ויכולו. אולם שם כתב שמהרי"ץ כ' לקדש מעומד שכן העידו משם הרמב"ם וכמ"ש המנהיג מפני עדות שויכולו, ולפ"ז היה רק צריך לעמוד בויכולו אך נשארו כבר לעמוד עד הסוף. אולם שמעתי מאבי מורי שאין זה מוכרח שהמנהיג העיד על הרמב"ם, אלא העיד על הר"מ שהוא משהו אחר, ופענחוהו הרב משה ומן הסתם הרמב"ם. ובעריכ"ש (ילקו"ח ח"ג עמ' קכב) כתב שמנהג הרוב לקדש מעומד בליל שבת, עיי"ש. ומש"כ באגדפ"ס פרי ע"ח שכבר נתפשט אצל כולם לעמוד, כוונתו על הרוב, ורבים שמחזיקין במנהג הקדום לשבת.

קכו כתב מהרי"ץ באגד"פ ויש מחמירין לעמוד כדעת האריז"ל, ונשמע מדבריו שלא הכל בימיו נהגו כן, ובפרט שהמשיך שמנהג הרוב לישב כהרמב"ם, ועוד המליץ שטוב לעמוד אליבא דכו"ע כי גם לפי הרמב"ם יודה שאין זה גורע לעמוד ומהיות טוב עיי"ש. אולם נראה שכן הדבר גורע ואכמ"ל.

קכז פיוט זה הביאו רס"ג בסידורו (עמ' קמא) שכן הוסיפו החברים. וכ"ה במחזור ארם צובה. וכן מנהג יוצאי תוניס. אולם רס"ג לא הביאה בסדר הקידוש (שם עמ' קלה) ויתכן שרק חבריו אמרוהו. ומהרי"ץ כתב שקבלה בידיו מרס"ג.

קכח שכן לא נזכר בהרבה תכאליל ישנים ובהרמב"ם, עיין מהרי" קאפח (אגדפ"ס עמ' יב) שאינו בקדום, עיין מחבסי"ת (ח"ב עמ' 68 ואילך) שניכר התפשטות פיוט זה בהגדות תימן היחל מסוף המאה ה-טז. ועיין סי' הרמב"ם (עמ' שז הע' פג) שכנראה התפשט יותר בשל מחזור ארם צובה, ובמדרש דברי שמואל (אלצ'אהרי) שהאריך למנוע מלאומרו בתוך הברכה, או לאומרו לפני ברכת הקידוש או אחר קידוש.

קכט בכדי להימנע מהפסק בברכת הקידוש או מלשנות בנוסח מטבע הברכה שתקנו חכמים וכן מנהג אבי מורי, וכן שמענו שנהג מהרי" קאפח זצ"ל. וכן מנהג ק"ק עדן.

מכזית וטובל במי לימון או מי מלח. ויכול לאוכלו בהסיבה. ויש מדקדקין כשו"ע ואינם מיסבין בכרפס.

ב. מיד אחר שטבלו, מכסה במפה את השולחן, לשם שינוי בפני הקטנים שישאלו ויתמהו על המעשה.

יחן

- א. יש נוהגים כאן לחצות את המצה לפני אמירת ההגדה, חציה שימרו לאפיקומן וקשרו במטפחת נאה והניחו על כתפיהם כדרך (שמות יב, לד): "משארותם צרורות בשמלותם על שכמם" וחציה לברכת המוציא. אולם יש שחצו רק לפני הברכה על המצה בהמשך קל.
ב. לא הכירו ולא נהגו אבותינו ב"גניבת" האפיקומן קלא, וראוי לימנע מהנהגה זו קלב.

מגיד

- א. מצות עשה מן התורה לספר ביציאת מצרים בליל ט"ז בניסן, ובפרט בשעה שמונחים לפניו מצה ומרור. ונצטוינו: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר" ואף שאין לו בן, אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים, וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח קלי.
ב. חובה על כל אב להסביר לבניו על ניסי יציאת מצרים, ואף ראו חכמים לפתוח את ההגדה בשאלת הבן מה נשתנה על מנת ליצור שיח וענין בנושא זה, ואף אם אין לו בן אשתו שואלתו, אין לו אשה שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה, ואפילו היו כולן חכמים, היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה קלי.
ג. עוד ראו חז"ל לחייב בסדר ההגדה, להתחיל בגנות ולסיים בשבח, כיצד? מתחיל ומספר שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר ע"ז, ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מן התועים וקרבתנו ליחודו, וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו ובחירותנו, והוא שידרוש (דברים כו) מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה, וכל המוסף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח קלי.

כ"ג מהתכאליל רס"ג ורע"ג והרמב"ם, וכ"ד מהרי"ץ.

עיי' למהר"י קאפח (הליכו"ת (תשסב) עמ' 45 הע' 23; אגד"פ י-ם תשיט עמ' 15 הע' 3), הרש"ל צאלח (הע' לתכלאל ע"ח ח"ב עמ' ט הע' 1). ובהגדה ש"פ, פרי ע"ח (עמ' שלז) כתב שלא נהגו בגניבה זו, וציי' שכן מנהג חב"ד ע"ד שאמרו (ברכות ה ע"ב): "בתר גנבא גנוב, וטעמא טעים". ושכ"כ בכתר ש"ט להרש"ט גאגין ח"ג עמ' קעו שלא נודע בין הספ' מנהג זה, ואף מבשו"ת פאת שדך (מונק) העיר כי המ"ב לא זכר מנהג זה. ושכן ראוי למנוע מקלות ראש, ע"כ. וכן בקובץ בית אהרן וישראל קרלין, העידו כי לא נהגו רבותינו בכך, והעירו שם כי בעל מקור חיים ס"י תעז כ' למחות ולבטל מנהג זה, כ"כ באורחות חיים בשם מאורי אור שהמונע ה"ז משובח.

ואף שרבים מ"חכמי הדור" יטעימו כי כן נכון לאתגר את הילדים ולהעירם, אולם נכון יותר חינוכי להחזיק בדרך חכמי ישראל בחילוק קליות ואגוזים שבכל דור ודור, להמריצם בשאלות מאתגרות קצרות ובמתן פרס. וכבר נפסקה הלכה (רמב"ם גניבה א, ב; שו"ע חו"מ שמח, א): ואסור לגנוב דרך שחוק, או לגנוב על מנת להחזיר, או לגנוב על מנת לשלם, הכל אסור שלא ירגיל עצמו בכך. וביאר מהר"י קאפח (שם אות יא) נראה שאסור זה מדרבנן, והטעים רבינו את האסור מבחינת הגנב שהוא גורם לעצמו מגרעת נפשית וכדלקמן פ"ז ה"י עכת"ד.

קלב עיי' חמו"מ פ"ז ה"א.

קלד עיי' חמו"מ פ"ז ה"ג.

קלה עיי' חמו"מ פ"ז ה"ד.

- ד. לפני שפותח בעל הסדר והמסובין בבחילו יצאנו וכו'. יגישו כוס שני למסובין ולכה"פ לבעל הסדר.
- ה. אמירת מה נשתנה אמרוה כולם בצוותא, והנער הקטן עומד ואומר מה כ'ברקל', ומקבל ביצה כפרס. וכיום נהוג לשמוע מהקטנים שאומרים מה נשתנה, וראוי להחזיק במנהג אמירת מה כבר' ע"י הקטן ולתרגמו ע"מ שיובנו תכניו ומסריו בעיני השומעים שאינן מורגלים בלשון ערב.
- ו. מתחילים בצוותא עבדים היינו וכו', ושאר קטעי ההגדה יש משותפים לכולם ויש שמחלקים בין המסובין כפי הסדר, ויש שאמרו הכל בצוותא. נעימת ההגדה ברובה כנעימת אמירת המשנה (במה מדליקין וכו').
- ז. באמירת רשע מהו אומר וכו' ראוי שלא יאמר אותו יחיד מהמסובין, אלא שיאמרו כולם כאיש א'.
ח. בשעת אמירת דם ואש ותמרות עשן ופירוט עשר המכות רבים נהגו בדורות האחרונים להטיף מכוס היין, ויש שלא נהגו ונמנעו ממנהג זה קל'.
ט. באמירת פיוט דיינו נהגו שהילדים מרימים במקצת את השולחן קל', אולם בימינו רבים אין נוהגים כי השולחנות כבדים וגדולים.
י. באמירת רבן גמליאל וכו' מסירים את המפה, וכשבעל הסדר אומר מצה זו וכו' מחזיק מצה בידו, מרור זה וכו' מחזיק עלה חסה בידו, פסח זה וכו' אינו מחזיק כלום.
יא. אחר שהוגש כוס שני לכולם פותח ואומר בעל הסדר וכולם שומעין.
יב. רבים נהגו בברכת הגפן ובשילוב פיוט אתה גאלת בברכת הגאולה. ויש נמנעים מלומר אתה גאלת בברכת הגאולה. ויש נוהגין לומר לפני ברכת הגפן וברכת הגאולה את

- קלו** אמירת 'מא כבר' לא נזכרה במפורש בתכאליל, ואף לא בתכלאל ובהגדת מהרי"ץ, אולם נהגו בכך הכל (עיין ענ"ח על תע"ח אות טו הליכו"ת (תשסב) עמ' 44; ב' חמו"מ ח, א). ויש 'מא כבר' המצוייה קצרה, ויש כמה נוסחאות ארוכות (ראה לדוג' למהר"י קאפח, אגדתא דפסחא ירושלים התשי"ט עמ' קלד-קמ. ומנהג סבי זקני, סבי ואמו"ר לומר 'מא כבר' אלערוסייה שחיברה בן משפחתנו הרב אברהם בן משה ערוסי ממחיות).
קלז ראה למהרי"ץ. ומקור המנהג במנהג אשכנז (הביאו הרמ"א בשם מהרי"ל ועדין לא הזכירו מרן השו"ע), ונתפשט לבני ספרד, ומהגדות בני ספרד לבני תימן יותר מאוחר. ואכן לא מצינו מנהג זה לא בדברי הגאונים ולא בהרמב"ם ולא בשו"ע ולא מצינו לאיזכור מנהג זה בתכאליל ובהגדות ישנות ונתפשט בתימן מאוחר מהמאה ה-יט, עיין מחבסי"ת ח"ג עמ' 98, סי' הרמב"ם עמ' שך הע' קלח. ובעריכת שולחן ילקו"ח ח"ו עמ' עו פירט לצורת הטפות אלו ומספרן, ושם סעי' מב כתב: "רובם ככולם נוהגים להזות מן היין וכו' ומנהגות אלו לא נזכרו בדברי הקדמונים", ושם עמ' עח הע' נ: ויש שלא נהגו להזות וגם לא נזכר בדברי הראשונים לא בדפוסים ולא בכתי". ע"כ. ולהעיר, כבר כתב הרב ש"ט גאגין ראב"ד ומו"צ לספרדים באנגליא בספרו כתר שם טוב ח"ג עמ' 130 כי "הספרדים שבלונדון ואמסטרדם אינם יודעים ממנהג זה". ושם בהע' ב, כתב: "חכמי הספרדים הקדמונים לא העלו על דל שפתם מנהג זה. והזיה זו יצאה ע"י חכמי אשכנז, וכאשר חכמי ספרד בימי האר"י ראו כי דברי האר"י מסכים עליה, גם הספרדים חקו להם בין המקובלים, ולאט לאט נתפשט המנהג גם בין ההמון אשר אינם יודעים מימינם ומשמאלם". ועוד שם (עמ' 131) כתב לשאלת הרב יעקב קלצקין בן הגאון מלובלין בשנת תרצ"ו לחו"ד על מנהג מוזר זה כלשונו וטעמו סיבתו, וז"ל בתשובת מכתבו: בספרי הראשונים כהרמב"ם (ואף לא מצינו בסדרי הגאונים סדר רע"ג ורס"ג, צ.ע.ה.) והמנהגי והכל בו וגו' אין בהם שורש למנהג זה, ונמצא בס' מוהרי"ל בשם הרקח". ועיי"ש שנתן טעם שנסרך מנהג זה עקב רגילות בנ"א באמרם דבר רע או שמועה רעה להסתייג בלשונם ובמעשיהם כי חלילה לפתוח פיו וכו'.
קלח אמנם לא מצינו לאיזכור מנהג זה בתכאליל, אולם ראה למהרי"ץ שזכר מנהג זה ולא הראה מקורו. וכבר העיד אבן ספיר (ח"א פרק לט) בראותו מנהג זה בהיותו צנעא בליל הסדר. ויש משפחות שגם הנשים כילדים הרימו.

הפיוט אתה גאלה וכן נכון לעשות קלט. ויש הנוהגין (כשו"ע: בשאמי) ששותה כוס שני בלא לברך ב"פ הגפן.
ג. שותים לכה"פ רוב רביעית מהכוס בהסיבה.

רחצה

נוטל ידיו. א' הילדים או הנערים מגיש כלי נטילה למבוגרים וזוכה בברכות. ונוטלים בברכה.

מוציא מצה

א. בעל הסדר מכין לברכה מצה וחצי, ויש נוהגים לחצות המצה עכשיו לפני ברכה, חציה לברכה וחציה לשימור אפיקומן במטפחת נאה. ויש נוהגים כשו"ע על שתי מצות ומחצה.

ב. בעל הסדר ידאג שכ"א מהמסובין יקבל כזית מצה כגודל ליג'. ואף אם במצה וחצי אין כדי כולם ידאג לחלק מהמצות שלפניו.

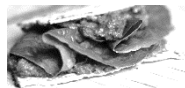
ג. בעל הסדר מברך בראשונה המוציא וכולם שומעין ועונין אמן, ומחלק והמסובין מקבלין מהמצה ועדין אינם אוכלים אלא יושבים בדומיה, ואחר שחילק לכולם ממשיך בעל הסדר ומברך "על אכילת מצה" ועונין אמן, וטובלים בחרוסת ואוכלים בהסיבה.

ד. מן הדין חייב רק באכילת כזית א', ולא דקדקו באכילת ב' כזיתות (א' כנגד המוציא א' כנגד מצה).

מרור

אחר שכ"א מהמסובין לקח כזית מעלי החסה, מברך בעל הסדר ב"פ האדמה ושומעין ועונין אמן וטובלים בחרוסת, ויכול להסב. ויש הנוהגים כשו"ע ואינן מיסבין.

כורך

א. אחר שכ"א מהמסובין לקח כזית מצה וכזית חסה וכורכם יחד, וכנהוג שהמצה בפנים ועליה החסה. אומר בעל הסדר: כהלל הזקן שאמר וכו'. ושומעים וטובלים בחרוסת ואוכלים בהסיבה.

ב. מחלקים ביצה זכר לחגיגה לכל המסובין, ובראשם לנער שאמר 'מה כבר'. ושוב מחלקים צלי בשר למסובין זכר לקרבן פסח.

שולחן עורך

מפנים השולחן ומסדרים בהתאם, לצורך אכילת סעודת חג, וסועדים.

צפון

א. אחר שאמרו דברי טעם וקישור, ובסוף הסעודה מחלק בעל הסדר כזית אפיקומן לכל א' מהמסובין מהמצה המשומרת. ואוכלים בהסיבה.

ב. אחר אכילת אפיקומן, אין אוכלים ואין שותים, למעט כוס שלישי ורביעי בהמשך ושתית מים.

ג. יש מדקדקים לכתחילה לאכול את האפיקומן לפני חצות קמ, וכן לסיים את ההלל עם ברכת יהללך קמא וכן בשתיית כוס רביעי קמב. אולם לבני תימן (כהרמב"ם) אין זמן חצות מעכב לפרטים הנ"ל אף לכתחילה קמג. ואמנם יש שכתבו להחמיר ולא לאחר קמד, אך למעשה בתימן לא נהגו לאחר בסיום ליל הסדר.

ברך

- א. אחר שפינו וניקו השולחן לכבוד הברכה, אומרים מזמור לדוד וכו' למנצח וכו',
- ב. ונוטל מים אחרונים, וא' מהילדים או הנערים נוטל למבוגרים מים אחרונים וזוכה לברכות.
- ג. מוזגין כוס שלישי למסובין, ומברכים ברכה"מ על כוס שלישי. ומברך עליה בסיום ברכה"מ.

הלל, נרצה

- המשך הסדר תלוי במנהג אופן ראשון: השותים המסיימים בכוס רביעי, אופן שני: שמוסיפים כוס חמישי קמה, ויפורט להלן.
- אופן ראשון, כמנהג רבים.
- א. לפני המשך אמירת חציו השני של הלל מוזגין כוס רביעי למסובין ופותח בעל הסדר: שפוך חמתך וכו' וכולם עמו בקול יחד.
 - ב. אמירת ההלל כדרך אמירת ההלל בקירוי. ומוסיף הלל הגדול, נשמת, ישתבח בלא חתימה, יהללך עם חתימה. ומברך על כוס רביעי (ובשאמי: אינו מברך) ושותה בהסיבה.
 - ג. מברך ברכה אחרונה מעין שלוש על הגפן.
 - ד. יש שנהגו מקרוב בקריאת שיה"ש קמז, ולא נמצא פיוטי חד גדיא וא' מי יודע בהגדות תימן. אולם בארץ רבים נהגו בהם.
- אופן שני, כמנהג השותים כוס חמישי:
- א. לפני המשך אמירת חציו השני של הלל מוזגין כוס רביעי למסובין ופותח בעל הסדר: שפוך חמתך וכו' וכולם עמו בקול יחד.
 - ב. אמירת ההלל כדרך אמירת ההלל בקירוי. וכגומר את ההלל, אומר נשמת וישתבח בלי חתימה, ומברך על כוס רביעי ושותה בהסיבה.
 - ג. אחר שמזגו כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול, וחזרתם בברכת יהללך. ומברך על כוס חמישי ושותה בהסיבה.

קמ	בפרט בני אשכנז וספרד, עיין שו"ע תעז ס"א, חזו"ע ח"ב עמו' קעט. ובכזית ראשון של מצה וכזית מרור יש לדקדק לאכול לפני חצות ואם איחר יאכל בלא ברכת אכילת מצה או אכילת מרור, משנ"ב שם סק"ו.
קמא	כ"פ הרמ"א תעז א. ובמשנ"ב שם סק"ז נראה שזה רק לכתחילה. אולם בחזו"ע עמו' קפח כ' שאם נתאחר לא יחתום בברכת יהללך.
קמב	חזו"ע שם, והוסיף שם שהנוהגים לברך על כוס רביעית כמנהג האשכנזים לא יברכו אחר חצות.
קמג	כ"כ סדר משנה שלא כהפר"ח בד' הרמב"ם שיש ליזהר לכתחילה. וכ"כ ר' מנוח בד' רבינו. וכן תפס לעיקר בביאור מהר"י קאפח חמו"מ פ"ו אות ג.
קמד	עיין למהרי"ץ באגד"פ שכתב שלא יצא, וכבר תמהו עליו מנא ליה, ואין זה לא כהרמב"ם ולא כשו"ע.
קמה	על חשיבות ומעלת שתית כוס חמישי, ראה בהע' ק לעיל.
קמו	אמירת שיה"ש לא נזכרה בדברי רבי' הרמב"ם שבסדרי הגאונים והראשונים, ואף מרן לא זכרה, ואכן לא נזכר בתכאליל. ומקור יש שנהגו באמירתו ע"פ האחרונים והאר"י, עיין למהרי"ץ באגד"פ.

- ד. מברך ברכה אחרונה מעין שלוש על הגפן.
ה. יש שנהגו מקרוב בקריאת שיר השירים. פיוטי חד גדיא ואחד מי יודע, לא נמצאו בהגדות תימן. אולם בארץ רבים נהגו בהם.

סדר התפילה והקריאה בימי הפסח

יום טוב ראשון

ליל החג

- א. בכניסת היום נתפשט המנהג לפתוח^{קמ} במזמור (תלים קז) הודו לה', יאמרו גאולי וכו' בנעימה מיוחדת ולאחריו אשרי האיש וכו' למה רגשו וכו' הללויה הללו אל בקדשו וכו', והש"ץ מסדיר את תפילת העמידה^{קמח}.
- ב. תפילת ערבית ככל יום טוב ואחר ברכת הפורש וכו' נהגו להוסיף אלה מועדי וכו' לפני קדיש^{קמט}.
- ג. אחר העמידה נתפשט המנהג לומר הלל השלם ללא ברכות, ויש עם ברכות^{קנ}. ויש שא"א הלל כלל כמנהג הקדום^{קנא}.
- ד. יש שנהגו לומר יגדל בנעימה חגיגית^{קנב}, ויש שאמרוהו רק כשחל בשבת.
- ה. בסיום התפילה ובצאתו מביהכ"נ (או כשפוגשו במועד) מברך איש את רעהו: תזכה לשנים רבות ומועדים טובים, והוא משיבו: בחייך ובימיך הטובים. ולא נהגו לברך ב'חג שמח' כי החג עצמו אינו שמח אלא האדם שמח בחג.
- ו. סדר ליל הסדר, כמפורט לעיל.

יום החג

- א. משכימין ללמוד כבכל שבת ומועד.
- ב. סדר התפילה כבכל יו"ט.
- ג. אחר העמידה בשחרית אומר הלל שלם עם ברכה לפניה ולאחריה, קדיש, ומוציא ס"ת ראשון וקורין ה' עולין בסדר "משכו וקחו" (פרשת בא), קדיש, למנצח השמים

קמז	אינו מופיע בתכאליל, ולא בסדר התפילה להרמב"ם, כי אם בסידורי ספרד. וכבר מופיע בתע"ח למהרי"ץ ח"ב. ועיין מחבסי"ת ח"ג עמ' 24 ואילך שהוכיח כי ברוב התכאליל בני המאה הי"ז לא נמצא, והחל להתפשט יותר במחצית המאה הי"ח. ובסי' כנה"ג ח"ב, ובסי' הרמב"ם עמ' רפו הע' יז שנתפשט בעקבות מהר"י ונה, עיי"ש.
קמח	כ"ה בתכאליל, ועד אחרון מהרי"ץ בתכאלל ע"ח (אולם כאן בליל זה משום מה לא כתב במפורש להסדיר כמו בלילות רגלים אחרים), בי' מהר"י קאפח תפלה ד, נג; ויצבור יוסף בר ח"א פ"י ושם העלה שכן ראוי להסדיר בפרט בערבי חגים אף שישנם סידורים כי אין בזה טורח ציבור, עיי"ש. ועיין מחבסי"ת ח"ג עמ' 31 ואילך.
קמט	בהרמב"ם, רס"ג והתכאליל אין זכירת פסוק 'אלה מועדי'.
קנ	הלל השלם בברכה כשו"ע (סי' תפז סעי' ד) וכסידורי ספרד (עיין שת"ז שם שהשמיט למנהג הרמ"א שאין נוהגים בהלל). וראה בסי' כנה"ג ח"ב, ומהרי"ץ בתע"ח נהג בדרך פשרה בין המנהג הקדום למנהג שנתפשט קרוב לזמנו שיאמרוהו בלא ברכה, וטעמו כי הגם לכבוש את המלכה עמי בבית עיי"ש.
קנא	שכן לא הובא בתכאליל ולא נזכר בדברי רס"ג והרמב"ם. ועיין מחבסי"ת ח"ג עמ' 51 ואילך שהאריך להוכיח כי עד מהר"י ונה במאה סוף המאה הט"ז אין זכר להלל בליל פסח בכל התכאליל (למעט ב' חכמים בדברי זכרוניהם), ומיני אז היחל להתפשט ועדין היו מקומות שאמרו הלל והיו שלא אמרו אפי' אחר מהרי"ץ. ובסי' הרמב"ם עמ' רחצ הע' נג. ונציין כי בקהילת רצאבה לא נהגו לאומרו כלל והר"י רצאבי חיזק מנהגם שלא לאומרו (עיין הגדש"פ פרי ע"ח עמ' שטז הע' רן) נגד מרן השו"ע ונגד הנהגת געו"ת מהרי"ץ 'מאריה דאתריין' שהנהיג לאומרו בלא ברכה.
קנב	עיין סי' כנה"ג (לפסח (תשס"ח) עמ' סד); שיח ירושלם (לפסח עמ' מח): יש נוהגים לומר יגדל.

ומוציא ס"ת שני, ומחזיר את הראשון, תזכו, וקורא המפטיר בקרבן היום "ובחודש הראשון וכו' והקרבתם" (פינחס) והפטרה ביהושע (ה) "עשה לך חרבות צורים". בברכות שאחר ההפטרה מזכיר את יום מקרא קודש הזה יום חג המצות הזה, וחותרם מקדש ישראל והזמנים.

ד. סדר מוסף כבכל יו"ט, ונתפשט המנהג לומר 'תיקון הטל' לפני מוסף קני, ומעתה מתחיל לומר בתפילה מוריד הטל ומפסיק לומר משיב הרוח וכו'.
ה. קריאת 'פרק' כנהוג. אדון עולם במנגינה חגיגית.

סעודת שחרית

קידושא רבה כבכל יו"ט, סעודה, בברכה"ז מוסיף 'עלה'.

מנחה

סדר מנחה כבכל יו"ט, אחר העמידה אומר את מזמור החג "יאמרו גאוליי".
בחיוב סעודה שלישית רבים לא נהגו, אולם יש שנהגו קני.

מוציא החג

סדר התפילה בערבית כבכל מוצאי יו"ט ומבדיל בתפילה 'ואתה הבדלת', ומזכיר יעלה ויבוא 'את יום מועד חג המצות הזה', ומתחיל לומר בברכת השנים "בטללי" כימות החמה, וכן מתחיל מהיום בספירת העומר.
מבדיל על הכוס, רק ברכת היין וברכת הבדלה.

ימי חול המועד

א. בכל ימי חול המועד משכימין ללימוד לפני תפילת שחרית
ב. תפילת שחרית כבכל ימי חול המועד מוסיף ביעלה ויבוא 'את יום מועד חג המצות הזה', ואחר העמידה אומר הלל בדילוג שאינו שלם, קדיש, מוציא ס"ת ראשון וקורין ג' (ובכל יום במועד סדר הקריאה אחר כמפורט בהערה קני) וא"א קדיש, למנצח,

קני
קני

עיין מחבסי"ת (ח"ג עמ' 219) שפשט מאוד במאה ה-יח; סי' הרמב"ם (עמ' שפא הע' ער).
בשו"ע (סי' תקכט סעי' א) כתב שלא נהגו. וברמב"ם (לכאורה לא ברור. בשבת ל, ט, פירט לחיוב ג"ס בשבת, ואילו בשביתת יו"ט פ"ו הט"ז סתם שהכיבוד והעונג ביו"ט כבשבת, ולא פירט, ושם הי"ט בסדר היום של יו"ט אחר שחרית אוכלין ואחר מנחה אוכלין עי"ש) רבים עמדו בשיטתו, היעב"ץ בסידורו (סדר יום טוב א' פסח, אחר סדר ההגדה ובר"כ, שביל ה' אות ב') כתב בפשיטות שיש לקיים לפי הרמב"ם. וכן נהג למעשה החזון איש ואף קיים סעודת מ"מ (טעמא דקרא עמ' רלה). והגר"א (מעשב רב אות קפה) נהג רק בשביעי של פסח משום חביבות המצה. ומנהג חב"ד בשש"פ לקיים סעודה ג' סעודת משיח, ובכמה קהילות החסידים ברסלב וללוב ועוד בשם סעודת הבעל שם טוב. ומנהג תימן המצוי לא נהגו הרוב, ומהר"י אביץ' (איש על העדה, עמ' 26) נהג לקיים. וכ"ד מהר"ח כסאר (שם טוב שם) בד' הרמב"ם שם. ומהר"י קאפח (בי' שביתת יו"ט פ"ו) סבר שאין הכרח בד' הרמב"ם ודחה לסב' מהר"א.

קנה

הרמב"ם (הלכות תפילה ונשי"כ פי"ג ה"ח) כתב שנהגו העם לקרוא בס"ת ראשון ביו"ט ראשון: 'משכו וקחו לכם' (בא) ומפטירין בפסח גלגל (יהושע ה), וביו"ט שני בחו"ל: 'שור או כשב' (אמור) ומפטירין בפסח יאשיהו (מל"ב כב), ובימי המועד: א חוה"מ: 'קדש לי כל בכור' (בא), ב חוה"מ: 'אם כסף תלוה' (משפטים), ג חוה"מ: 'פסל לך' (כי תשא) (ולרוב חל בשבת חוה"מ ועולים ז' ומתחיל לפנ"כ 'ראה אתה'), ד' חוה"מ: 'פסח שני ייעשו בני ישראל את הפסח במועדו' (בהעלותך), וביו"ט אחרון: 'ויהי בשלח' עד סוף השירה עד 'כי אני ה' רופאך'.

מוציא ס"ת שני ומחזיר הראשון וקורא רביעי בקרבן היום 'והקרבתם' (פינחס).
וכשמסיים, כמה מנהגים:

א. הנהגים כמנהג הקדום (הרמב"ם והתכאליל) אינו אומר קדיש, אלא מחזיר
הס"ת, קדיש וסדר מוסף כבכל ימי המועד. פרק, והלכה.

ב. הנהגים כמהרי"ץ: אחר סיום קריה"ת אומר קדיש מחזיר את הס"ת, סדר היום
קדיש, מוסף, אתה הוא, קדיש, עלינו, פרק.

ג. בשאמי הכל כמהרי"ץ והשינוי בהחזרת ס"ת שמחזירין אחר סיום סדר היום.
בימי המועד נהוג ללמוד בבתי הכנסת לפני הצהריים, געלה וסעודת המועד, ולפני
מנחה, ולאחריה מזמור החג "יאמרו גאולי", ואחר העמידה בערבית, ספירת העומר,
ולימוד. כדרך שאמרו לא נתנו שבתות וימים טובים אלא לשבת ולעסוק בהן
בתורה.

ד. חייב אדם להקביל פני רבו ברגליו. ונהגו בתימן (צנעא) אבות ובנים להקביל פני
גדולי הרבנים בהקהל בבית מדרשם בליל יו"ט שניקני. ובארץ חידש והנהיג אבי מורי
שיחי' מנהג זה בהקהל בימי חול המועד, ואחריו נתפשט בשאר קהילות ישראלקני.

שבת חוהמ"ע

א. שבת חול המועד סדר התפילה כבכל שבת, ובעמידה מוסיף יעלה ויבוא 'את יום
מועד חג המצות הזה'.

ב. אחר העמידה בשחרית, הלל בדילוג, קדיש, ומוציא ס"ת ראשון וקורין ז' עולים
'ראה אתה' וכו' 'פסל לך' (כי תשא), קדיש, למנצח, מוציא ס"ת שני ומחזיר ראשון,
תזכו, וקורא בקרבן היום 'והקרבתם' ומפטיר בחזון העצמות היבשות (יחזקאל לז)
ובברכות שאחר ההפטר מוזכר 'יום המנוח' ואת 'יום מועד חג המצות הזה', וחותם
מקדש השבת וישראל והזמנים.

ג. תפילת מוסף של יו"ט אלא שמזכיר יום המנוח, 'יום מועד חג המצות הזה', וחותם
'מקדש השבת וישראל הזמנים'. פרק, אדון עולם במנגינת חגיגית.

ד. קידושא רבא כבכל שבת, סעודה, וברכה"מ מוסיף רצה, ויעלה.
ה. סדר מנחה כבכל שבת, מוציא ס"ת וקורין (בפרה"ש) ג' עולים, בעמידה מוסיף יעלה
ויבוא, א"א צדקתך, ואומר מזמור, הללויה אודה וכו', ואח"כ מזמור החג יודו,
רחב"ע, קדיש.

ו. סעודה שלישית, 'קיום' כבכל שבת.
ז. ערבית כבכל מוצאי שבת (מעבר להזכרת מוריד הטל ו'בטללי' בברכת השנים)
מוסיף הבדלה באתה חונן, ויעלה. ספירת העומר.

(בשלח) ומפטירין שירת דוד 'וידבר דוד', ובשמיני ביו"ט של גליות: 'כל הבכור' (ראה) ומפטירין 'עוד היום'
(ישעיה י).

קנו עיין ראש השנה (טז ע"ב); סוכה (זך ע"ב); רמב"ם (ת"ת פ"ה ה"ז). וכבר היה "מעשה ברבי אלעאי שהלך
להקביל פני רבי אליעזר רבו בלוד ברגל, אמר לו: אלעאי, אינך משובתי הרגל. שהיה רבי אליעזר אומר: משבח
אני את העצלנין שאין יוצאין מבתיהן ברגל, דכתיב: ושמת אתה וביתך. איני? והאמר רבי יצחק: מניין שחייב
אדם להקביל פני רבו ברגל שנאמר: מדוע את הלכת אליו היום לא חדש ולא שבת — מכלל דבחדש ושבת
מיחייב איניש לאקבולי אפי רביה! — לא קשיא, הא - דאזיל ואתי ביומיה, הא - דאזיל ולא אתי ביומיה".

קנו הליכות עמ' 50; מצפ"ת עמ' 107.

קנו וראה למאמרו בענין זה, נועם (בתוך כ"ע נועם, כד תשמ"ב) ונדפס בשנית מכון משה ק"א תשע"ב.

ח. הבדלה כבכל מוצאי שבת.

יום טוב אחרון שביעי של פסח

- א. סדר התפילה בסדר יו"ט הראשון, אלא שאינו אומר הלל אחר ערבית.
ב. לא נהגו להיות נייעורים עם סדר תיקון מיוחד בלימוד בלילה זה^{קנט}.
ג. סדר תפילת שחרית ומוסף כביו"ט הראשון, אלא שאחר שחרית אומר הלל בדילוג ללא ברכה, ומוציא ס"ת וקורין ה' עולין בשירת הים, קדיש, למנצח, מוציא ס"ת שני ומחזיר הראשון וקורא המפטיר בקרבן היום "והקרבתם", והפטרה בשירת דוד (שמואל ב כב).
ד. וברכות שאחר ההפטרה חותם: "מקדש ישראל והזמנים".
ה. נתפשט המנהג לקרוא מגילת שיר השירים בשביעי של פסח לפני מנחה^{קס}. ויש המחלקים (מסיבות שהזמן גרמן) חלק בשבת חוהמ"ע וחלק ביו"ט אחרון^{קסא}. ולא

קנט בחמדת ימים (שש"פ פ"א) האריך במעלת הנייעורים והלומדים בסדר תיקון המיוחד ללילה זה, ומהרי"ץ אף שהביא רבות בשמו לא זכר מנהג זה, כי שמא לא נהג בימיו. ואמנם העיד מהר"י צוביירי שגם בביהכ"נ 'אלוסטא' אכן לא נהגו עד הדור האחרון אולם היו יחידים בביהכ"נ כוחלאני-צנעא שהיו נייעורים עד עלותם ארצה (עיין סי' כנה"ג ח"ב עמ' שמו).

קס מנהג קריאת שיר השירים ביו"ט אחרון של פסח כבר נזכר במסכת סופרים (פי"ד הט"ז) ומנהג העם שקראוהו אותו בלילי יו"ט אחרון (בחור"ל שנוהג שני ימים טובים), מחצית בליל יו"ט הראשון, ומחציתה בליל שני של גליות. ולא ברור נוס' מס"ס: בשיר השירים, קורין אותו בלילי שני ימים טובים של גליות האחרונים, חציו בלילה אחד, וחציו בלילה השני. ע"כ. וכי מאימת נוהג שני ימים של גליות ביו"ט אחרון. ושמא כוונתו לליל יו"ט של הגליות של יו"ט ראשון של פסח, וליל יו"ט של גליות של יו"ט השביעי של פסח. ולא מצאנו זכר לקריאת שיה"ש לא בדברי הגאונים (רס"ג רע"ג) ולא הרמב"ם. אולם מצאנו בכמה מהראשונים שהזכירו קריאתה (מחזור ויטרי, מנהיג, אבודרהם ועוד). וברמ"א (סי' תצ סעי' ט) כתב שמנהגם לקורא בשבת חוהמ"ע פסח, ואם חל שבת ביו"ט האחרון אומרים בשבת. ואכן מנהג בני אשכנז לקורא בשחרית לפני הוצאת ס"ת. ובשתי"ז שם הביא הרמ"א ומדבריו יש לקורא בשבת חוהמ"ע או בשבת שביעי ש"פ. ומהרי"ץ כתב שאומרים בשביעי של פסח (תע"ח סדר ז' של פסח). וכ"כ שם בהגהות הר"ד צאלח שנהגו שיה"ש במנחת שביעי של פסח ע"ש טעמו. אולם כתב מהרי"ץ שם עם תרגום ופרש"י, ולא ראיתי נוהגים עם פרש"י. ובהליכו"ת עמ' 51 כתב שנהגו ביו"ט אחרון אחה"צ לומר שיה"ש עם תרגום הארמי, ובביהכ"נ של סביו ז"ל ועוד בתי כנסיות נהגו להוסיף עם תרגום רס"ג. ובמצפי"ת עמ' כתב שבשני ימים טובים אחרונים בחור"ל קראו את שיה"ש שמו"ת בצותא. ובסי' שיח ירושלם (לא כתב כבהליכו"ת וצ"ע) עמ' רמט סעי' ב כתבו קודם המנחה קורין שיה"ש (משמע אפי' יו"ט ראשון), ובעמ' תיד כתבו נוהגין לקורא לפני מנחה בשבת חוהמ"ע ובשביעי של פסח. ולא ברור. ובמחבסי"ת ח"ג עמ' 270 העיר כי לא בתכאליל הקדומים למנהג זה, כי אם נתפשט מאוחר ובעיקר במאה ה-יח ושם כתב שנראה שבדורות האחרונים אין אחידות בזמן הקריאה אם ביו"ט ראשון אם בשבת חוהמ"מ אם ביו"ט האחרון (אולם מש"כ שחזור הצבור על התרגום אחרי המתרגם זה אינו מדויק והערתי למחבר בשעתו). ומהר"י צוביירי (הקדמה, שלוש מגילות) כתב שמנהג הידוע שקוראים שיה"ש בשביעי של פסח (שלא כשת"ז לעיל אלא כמהרי"ץ, ע.צ.ה), ועוד העיר שם שאין זכר למנהג קריאתה בדברי קדמונו לפני ת' שנה, ונראה שהתקבל בהדרגה מלפני ש' שנה כנזכר בגליון תכלאל מהר"י בשירי.
קסא כ"כ ר"ש צאלח בהערותיו על השו"ע שם.

נהגו לברך לפנייהם. וקוראים הציבור כ"א בתורו כדרך שתים מקרא וא' תרגום, ויש מוסיפים בקריאת תפסיר רס"גקסג.
ו. לא נהגו רבים בסעודה שלישית, ויש שנהגוסד.

מוצאי החג

ז. ערבית כבכל מוצאי יו"ט רגיל (א"א יעלה). ספירת העומר. ומבדיל על כוס ככל מוצאי יו"ט רק הגפן וברכת הבדלה.

אסרו חג

- א. הנוהגים כהרמב"ם והתכאליל חוזרים לומר תחנון. ויש נוהגים שא"א כל החודש.
- ב. לא נהגו בריבוי סעודה ביום זהקסה, אולם יש שנהגוססו.
- ג. דין הספד בימים אלו לאחר החג עד ר"ח אייר, ראה לעיל.

קסב במס"ס (פי"ד ה"א) היו קוראים בברכה, על מקרא מגילה על כל א' מחמש מגילות כשם שהיו מברכים לפני הקריאה בכתובים בא"י אמ"ה אקב"ו לקרוא בכתבי הקודש. ויש מבני אשכנז שהש"ץ קורא המגילה מתוך קלף ומברך על מקרא מגילה ושהחיינו, ויש שאין מברכים כפי שהעיד הרמ"א ואף אמרו שהמברך מברך לבטלה. אולם אין מנהגנו לברך עליה מלבד על מגילת אסתר, כשם שלא נמצא חיוב קריאתה לא בתלמוד ולא בהרמב"ם ולא בשו"ע. ואין קוראה רק הש"צ, אלא בצוותא וכ"א בתורו ע"ד שמו"ת.

קסג כן הנהיג מו"ר הישיש וכן נהגו תלמידיו. ולימוד התפסיר הוא קדום אצל יהודי תימן, וראה לאבן ספיר (ח"א חדרי תימן פרק טו עמ' נג ע"ב) שהיה בתימן לפני כמאה וחמישים שנה וכתב על סדר לימודם, ובין היתר: "הם מחזיקים מאד בתרגום הערבי של רבינו סעדי" גאון ז"ל ובפירושו ואומרים שהיה אצלם ומשלם וכו' כי נתפשט שם תפסיר ערבי שלו בכל בתי הספר וגדול שמו בכל המדינה". מכאן אתה למד כי זכות גדולה לגאון מארי יחיא הישיש שעמד ודרש וחקר בגניזות תימן ללמד את תורת רבינו סעדיה גאון ממאריה דאתרין (כלשון מהרי"ץ) הן לתשב"ר והן בבתי אולפנא ובתי מדרש, ואשרי נכדו מו"ר מהר"י קאפח זצ"ל שהשלים והוציא לאור הדפוס הרבה מכתבי רס"ג ותרגומן למען יאורו עיני רבים. ואשרי המחזיק בדרך אבות ראשונים.

קסד ראה לעיל, עמ' כט.

קסה כפי שלא נזכר לא בדברי רבינו הרמב"ם ולא במרן השו"ע והתכאליל.

קסו כתב הרמ"א סי' תכט סעי' ב. ולא השמיט השת"ז לדברי הרמ"א, וע"ע שע"ה ח"ג עמ' צט הע' לא, מצפ"ת עמ' 109. וע"ע בהליכו"ת עמ' 60 למנהגם באסרו חג סוכות.

מילואים

סימן א

חיוב בדיקת חדר מדרגות והפקר פחי אשפה

רבים מאחרוני זמננו כתבו כי חדר מדרגות בבנין משותף מחוייב בבדיקה, ויסודם כי דינו כחצר השותפין.

אמנם דבר ברור כי היום בכל חוזה מפורט בבנין משותף זה נקרא נכס משותף המחייב את כל כלל הדיירים בבנין. ועדיין זה אינו אלא חיוב באחזקת המקום ותו לא, ואולם יש לדון שוב בדבר האם בכלל מקום זה מוגדר כמחוייב בדיקה, שהרי לשון המש' בפסחים ולשון הרמב"ם חמץ ומצה פ"ב ה"ה: "וכל מקום שאין מכניסין בו חמץ אינו צריך בדיקה". ועיי"ש עוד שם ה"ו. וברור לכולי עלמא כי חדר מדרגות אינו מקום לאיחסון, וגם בהתחשב עם שכנים המאחסנים בארונות החשמל בדר"כ וכפי הידוע לי הם אינם מאחסנים דברי חמץ כי אם דברים אחרים שאינם בכלל דברי מאכל ולמרבח מוכרי ביצים. וא"ת כי ישנם ילדים קטנים האוכלים בחדר מדרגות מידי פעם בדר"כ בכל בנין מצוי הוא עובר שטיפה ונקיון שבועי, כך שכשם שבביתו אין חיוב לבדוק את מראה המרצפות אחרי שטיפה כך מחוץ לביתו אין ענין לבדוק את מראה המדרגות.

ואחר הכל, פליאה היתה בעיני גם לאותם הדנים לחומרא בחיוב בדיקה מדין חצר השותפין כאמור. הרי סכ"ס בחצר שאינה משתמרת עסקינן וכשם שאינו זוכה לשותפין היאך יתחייבו בה השותפין ובפרט שכ"א מבטל ובביטולו מצהיר שמבטל כל חמץ שלא ראיתו ולא ידעתיו, וראה לרדב"ז בתשובה ח"ג סוס"י תלו כי בחצר שאינה משתמרת חשוב כמקום הפקר. ואם על חמץ ודאי מועיל ביטול מדאורייתא כ"ש על חמץ שאינו ידוע ומבלי להיכנס לשיטת הרמב"ם והראשונים אם מועיל השבתה – ביטול לחמץ ידוע, רק אציין כי למעשה נהגו רבים כהרא"ש לחזור ולבטל ביום י"ד ביטול נוסף ובו מפרטים דחזיתיה ודלא חזיתיה דביערתיה ודלא בערתיה. כך שיוצא ברור כי חובת הבדיקה מד"ס לבער ולהוציא את החמץ פיזית מרשותו. אבל זה כאמור רק החמץ במקומות הידועים שיש בהם חמץ.

בנוסף לזאת נתאר לעצמנו כי אם שכן בלתי אחראי זרק חמץ למקום זה והניחו שם היתכן ששכנו השותף יתחייב באחריות ביעור חמצו מדין שותף ומה גרע הדבר ממה שפסק השו"ע (או"ח סי' תמ"ח סעי' ב): "אם אינו יהודי מביא לישראל דורון חמץ ביום אחרון של פסח, לא יקבלנו הישראל וגם לא יהא ניכר מתוך מעשיו שחפץ בו; וטוב שיאמר שאינו רוצה שיקנה לו רשותו". ושם במשנ"ב (ס"ק ה): דאם יהא ניכר שחפץ בו כגון שאומר לו הנח במקום צנוע פלוני בחצרי חצרו קונה לו, אבל אם אינו ניכר אף שעכו"ם משאירו להדורון בתוך ביתו – שרי דמסתמא איסורא לא ניחא ליה וחצרו אינו קונה לו בע"כ וע"כ אפילו אם היה זה ביום טוב ראשון נמי שרי". יוצא איפוא, כי אין חצירו קונה לו אחרי שעשה ביטול ופרסומי ניסא ג"פ בלילה, ושוב ביום שמבטל כל חמץ. ואין לך אנן סהדי יותר גדול מזה כי לא ניחא ליה למקני איסורא.

זריקת חמץ לאשפה ציבורית

עוד זאת, כידוע רבים מפוסקי בני זמננו דנו על הזרקת חמץ באשפה ציבורית לפני שעה חמישית שהוא חשוב כמבוער אפי' מדרבנן, ואין לך מי שהעלה בדעתו מהפוסקים שראיתי כי מכיון שאנו התושבים משלמים ארנונה ושותפים עם העיריה בפינוי האשפה שכל שנשאר שם חמץ שהננו עוברים בב"י ושאינו חשוב מבוער. נכון שהמהדרים בוועדי הבתים יש המורים לכ"א שיבדוק קומתו, ויש הממנים שליח לבדיקה. אולם הללו שמוכרים איני יודע אם יכול למכור או להשכיר דבר כזה כשלא שייך

להפריד בין הנכס המשותף לבין בית הדייר, ואם לא תופס בעניני דעלמא במקח וממכר ומשפטית כמ"ש הגריש"א בענין מי שאינו שומר תו"מ שמוכר, יתכן שכלל לא תופס מכירה בכה"ג. לכן אין להם כלל על מה שיסמוכו, ואין זה אלא זילותא במכירה כי לא שייך למכור או להשכיר לגוי מקום שמשתמש בו בחג לצרכיו. ויתירא מזו צריך להגדיר מקומות אלו ודברי החמץ ואי אפשר למכור מקום ודברי חמץ שאינו מוגדר. ויזכנו הקב"ה שנזכה בחירות בבחינת אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה.

סימן ב זריקת חמץ בפחי אשפה

בער"פ תשס"ח זיכני ה' והו"ל בשנית חוברת סדר פסח כהלכתו קיצור בדיני ער"פ שחל בשבת (אחר מהדורה ראשונה: ער"פ תשס"ה) שיצאה באלפי עותקים לזיכוי הרבים, וב"ה נחטפה כחוטפין את המצה כלעומת שיצאה. וב"ה שמעתי מרבים כי היא היתה לעזר והדרכה כפי שעלה במחשבתי שידע ישראל מה יעשה. ואף ת"ח ב"ה הדבר היה מלמד להועיל כמפתח לידע מקורות מנהגי ישראל לעדותיהם. ובין היתר זכיתי לכמה מהם שהעלו בפניי ושאלו לברר באיזהו מקומן לברר על מה נסמכתי, וכאן אעלה א' מהערות ששאלני בעל שו"ת אורן של חכמים, וא' מהן על שום מה התרתי בשופי לזרוק את החמץ לפח אשפה ציבורי, ובפרט שכבר הורה בעל עריכת השולחן (קרח) שאין לזרוק כי הפח הוא כלי השייך לאחראי בעירייה ואם הוא יהודי נמצא שמכשילו, שזורק לכליו והוא זוכה, וביותר שאין זה מקום הפקר, ושכן מורים לדעתו בתי ההוראה בישראל שלא לזרוק לשם כי אינו ביעור כהלכה. וע"ז השבתי בזה"ל:

בדבר הערתך לצד הערה סד, בהנהגת החזו"א ראה בפסקי תשובות תמה ז, שהביא בשם ארחות רבינו שהיה מצווה לנקות את החמץ מפחי האשפה ולהשליכו באש ואח"כ לשוטפם עיי"ש. ורבים מחכמי הזמן הבינו בדעתו שעשה זאת מחשש שעדין החמץ ברשותו ומכאן לפחים המשותפים, אולם יש שהבינו שעדין חובת ביעור מדרבנן יש עליו, אבל מצד ב"י וב"י של תורה הוא כמבוער ואינו ברשותו לאחר שביטלו.

מש"כ לסתור בכך שכן היא ההוראה הפשוטה כיום בהרבה (??) בתי ההוראה, נלע"ד שהיא אינה ראייה. א. כי אינו מחייב שכ"ה הוראת כל בתי ההוראה ומורי ההוראה בישראל וכפי שיוכח להלן. ב. גם בתי הוראה אלה דרכם להורות לחומרא כידוע בבחינת למיחש מיבעי, ולא שכך היא שורת הדין שכחא דהיתירא עדיף (מדו"ד עם הגר"י זיכרמן שליט"א מרא דאתרא אחוזת ברכפלד בענין זה מדבריו נשמע שההוראה היא מתורת חומרא שלא להשאיר חמץ בקיום).

ומש"כ לסתור דברי אמו"ר שליט"א שהמקום מוגדר כהפקר, מחמת שעדין ראוי לאכילה והרשות העירונית זכתה משום חצירו ואע"פ שלא ניחא להו לזכות באיסורים עכ"ז לא יצא מרשותו וכמו שהעלה בעריכ"ש. ואני הקטן לא ירדתי לסוף דבריו: א. היכן חצירו המשתמרת כאן?? ב. מה לנו אם החמץ ראוי לאכילה והרי הוא במקום מופקר לרבים. ג. ולעצמו של החמץ המונח באשפה האם הוא עדין ראוי לכל אדם בפועל, וכי בנ"א איבדו את חוש המיאוס? ! וכי ראייתה בנ"א מן השורה חופשי אשפתות. ולא דיברה תורה אלא בבני אדם שלא איבדו צלמם, ואדרבה המחפש אחר כ"ז עובר משום בל תשקצו את נפשותיכם. ד. מנין שצריך להוציאו מרשותו החיצונית, וכי לא די מן התורה להוציאו מרשותו שהיא בעלותו והביטול יוכיח שמועיל בכדי שלא יעבור בב"י וב"י. וכל שהצריכו חז"ל לבעור פיזית היא מחשש שמא יכשל באכילתו. ובכה"ג שאדם זרק לאשפה גילה דעתו ומעשהו שאינו חפץ בו לאכילה והרי כמבוער.

ועוד בענין זה ראה שוב בציוני הערתי שם סג. והעולה מדבריהם שאין לחוש מכמה טעמים. ואוסיף לך עוד לאחרונים שדחו חשש זה, הגרש"ז אורבך בהליכות שלמה, פסח פ"ח סעי' יז ובהע' כד. ובער"פ שחל בשבת לרצ"ח פ"ח סעי' א שחילק בין כלי אשפה שבחצירו לבין כלי אשפה שברחוב, ואף באשפה שבחצירו העלה צדדים להיתר וכ' להסתפק כלשונו 'יתכן' אם המניח בכלי אשפה שלו המונח ברה"ר או באשפה משותפת לדיירי הבנין העומד בחצירו או בצידי רה"ר קיים חובת ביעור או שעליו לבערו בצאת יו"ט (אלא א"כ הפקיר כליו והוציאו לרה"ר), ושם בהערה טז כ' באשפה שבחצירו חצירו קונה לו, ויש מקילים כיון שלא יבוא לאוכלו. וי"מ כי עדין ראוי למאכל בהמה. ושם העלה שיש מקום לומר דלא ניחא ליה למקני כבגמ' חולין קמ ע"ב ובשו"ע תמח סעי' ב. וכן יש לצרף להיתר שהפח עומד ברה"ר עיי"ש שהביא מפי ספרים ומפי סופרים.

ובס' בדיקת חמץ וביעורו לרח"מ לינדר בפ"י סעי' יג חילק בין אשפה שבביתו בין אם נתטנף החמץ כולו או במקצת שעדין יש עליו חובת ביעור מדרבנן (לא דאורייתא), ובאשפה שברה"ר שדינה כמשליך למקום הפקר וא"צ ביעור יותר.

ושם לעיל בפ"ז סעי' ג' הביא שנחלקו הפוסקים בהטלת חמץ לאשפה מאוסה (בביתו) אם נחשב כמבוער משום מאיסות ומוקצה הוא מדעת כל אדם כהמג"א והגר"ז והמשנ"ב, או שעדין יש לחוש כ"ז שראוי לכלב כהחזו"א. ושם עוד חילק בין אם זורק לאשפה בשקית שאינו מתטנף או שאינו בשקית עיי"ש בהערה.

ועוד שם בסעי' כב הבחין בין אם האשפה ברה"ר במקום הפקר שאפי' עטוף בשקית ואינו נמאס נחשב כמבוער. ושם בהערה ציין שא"צ להפקיר בפיו במפורש כי אנן סהדי שהפקר גמור הוא כמ"ש באגרות משה ובשבה"ל. אולם באשפה שבביתו לא מועיל כי אם כשנמאס לגמרי (כמ"ש בפ"ג סעי' מה).

ועוד שם בסעי' מה העלה שבחמץ באשפה בביתו או בחצירו כל שהוא מטונף ונמאס לאכילת אדם ואין חשש שיבוא לאוכלו אין בו חובת ביעור אפי' מדרבנן (ושם בהערה כיון שהוקצה מדעת כל אדם, אף שלא נפסל מאכילת כלב).

ועו"ש בסעי' מו כ' לגבי הנחת חמץ בכלי אשפה שלו המונח ברה"ר אינו עובר מה"ת כיון שאינו משתמר והוא במקום הפקר. וי"א (ע"פ האגרו"מ והשבה"ל) שעדין מדרבנן צריך לבערו (מחשש שמא לא נמאס לגמרי עיי"ש בהערה).

ועו"ש בסעי' מז העלה שבכלי אשפה שאינו שלו אלא ציבורי ומונח בחצירו אפי' שאינה משתמרת יש לחלק בין אם החמץ מטונף או לא.

ועו"ש בסעי' מח במיכלי אשפה צבוריים הנמצא ברה"ר כך שאינם שלו ואינם ברשותו דינו כמשליך לרה"ר שאין בו כבר חובת ביעור, וא"צ לבטל בפיו כי אנן סהדי עיי"ש.

ובשבות יצחק (להר"י דרוז), הל' פסח פ"א סעי' ה' הביא שהזורק לאשפה שברה"ר א"צ לשורפו ושכן הורו הגרש"ז אורבך והגר"ש אלישיב. ואף העלה שם להתיר בזורק לאשפה שבביתו היות ונחשב הדבר כחמץ שיחדו לישיבה וטח אותו בטיט שמותר לקיימו בפסח, היות ונעשה מעשה ונמאס וה"ה הכא שזורק לאשפה במעשה ונמאס בפועל.

וראה באגרו"מ (אור"ח ח"ג סי' נז) שעמד בדין המשליך לאשפה ציבורי וכ' שאנן סהדי שהפקירו ואין לך גילוי דעת גדול זה שאינו חפץ בו ואין מי שיוציא מאכל שזורק לאשפה אף שלא התטנף לגמרי, ואולם מדרבנן ראוי להחמיר לבערו. ואכן באשפה עירונית המונחת בחצירו אף שאינה משתמרת כיון שיש לחוש לאכילה יש להחמיר לבערו. וראה עוד למנחת יצחק שנכון להחמיר לפסול בחומר פגום מאכילת כלב. ומדבריהם מוכח שאם מיכלי האשפה הצבוריים נמצאים ברה"ר א"צ להחמיר יותר מלזורק כמ"ש לעיל כי הוא מקום מופקר ואין חשש שיחזור לאכלו.

ולענ"ד על כל הנ"ל יש להוסיף כי ידועים דברי רבינו הרמב"ם אביר ישראל (כלשון מהרי"ץ בשו"ת פעו"צ ח"א סי' מט), בפ"ג ה"ג מחו"מ כי בער"פ שחל בשבת החמץ הנותר יש לכפות עליו כלי ולבערו במוצאי יו"ט אף שהחמץ ראוי לאכילה בביתו והכלי בביתו, ולא התנה שהכלי והחמץ יהא מחוץ לביתו מחשש שמא חצירו קונה לו, א"כ מוכח שבביטול סגי לכתחילה ואין בו חובת ב"י וב"י מהתורה, וכל שנשאר לבערו הוא מדבריהם, והם אמרו והם אמרו. (כן נראה מסתמיות לשון דברי רבינו שלא חילק ולא הצריך לבערו פיזית רק במוצאי יו"ט, וכן שמעתי מאמו"ר שיחי'. על אף שרבים למדו בד' הרמב"ם כי עדין צריך לבערו בדרך המותרת ולא דיבר רבינו אלא במקום שא"א לבערו ראה לר' מנוח והב"ח הגר"י קאפח ועוד) וכאן בזריקת החמץ לאשפה אף בביתו הוא יותר טוב שנמאס ומוקצה מדעת אדם יותר מהמניח וכופה עליו שנשאר קיים בעינו.

עוד זאת יש להעיר מסוגיה מפורשת בפסחים ו' ע"ב בדין הבדוק צריך שיבטל שאלו מ"ט ועלתה במחשבה שאם משום פירורין והרי לא חשיבי, וכי תימא דמינטר אגב ביתיה והרי שנינו בבריתא לגבי סופי תאנים או סופי ענבים שמשמר שדהו לא מפניהם אלא מפני פירות אחרים בזמן שבעה"ב מקפיד עליהן אסורין משום גזל וחייבים במעשר, בזמן שאין בעה"ב מקפיד עליהם מותרין משום גזל ופטורין מן המעשר כי דינם כדין הפקר עיי"ש וכך נפסקה הלכה בהל' מעשרות פ"א הי"ב ועיי"ש בדרי"א להגר"ק בבהה"ל ד"ה המשמר (ושם בציון ההלכה ס"ק קט"ז כ' להוכיח מהתוספתא שהפקר הוא אפי' אם מקפיד על כניסה לרשותו כי הקובע שהוא מפקיר את הפירות עיי"ש), נמצא כי אפילו בחצר המשתמרת כל אימת ואין הדבר חשוב בעיני הבעלים הרי הם דינם כהפקר, ואם בחמץ עסקינן כל שהוא כפרורין וכיו"ב הרי הם בטלים ומבוטלים לא שרירין ולא קיימים מעיקרא. ועדין א"ת שיש לבער פרורין מדרבנן כפי ד' הגר"א והחזו"א בבדיקת ספרים מפרורין, אולם כבר השיגום באורך באור לציון ח"א אור"ח סי' לב וח"ג פ"ז סי' י ובשו"ת יביע אומר ח"ז אור"ח סי' מג ובחזו"ע שם סי' עמו' לה עיי"ש. וראה עוד לחזו"ע פסח עמו' סה בענין זריקה לאשפה ולא עת האסף. אתה הראית לפניך גדולי ההוראה יושבי על מדין שפשוט להם להורות היתר כפי שורת הדין ולא חשו לחומרת האחרונים.

סושר"ס

שולחן הסדר כמנהג יהודי תימן

(מתוך: הגדת תימן עם פסקי הגר"י קאפח בעריכת: דוד ועופר קאפח, ירושלים תשנ"ה)